ANTE MARIJA STRGAČIĆ

RIBANJE I RIBARSKI OBRT U DALMACIJI DRUGE POLOVINE XVIII. STOLJEĆA GLEDANI OČIMA JEDNOG ZAPADNOG NATURALISTE

Prosvjetiteljska struja XVIII. stoljeća u Evropi sa svojim jakim zanimanjem za prirodne nauke i prirodne pojave kao i za prirodna bogatstva zemlje i široku ekonomsku problematiku imala je odraza i na zanimanje za obnovu ribarskog obrta u Dalmaciji. Dotada ribarstvo u Dalmaciji – kako se izrazio dobri poznavalac Dalmacije i njezina života pod Mletačkom republikom – »osta uviek pri starih načinih«.[1] Veliki ratovi Serenissime i Turaka u XVII. stoljeću, uključivši i onaj zadnji na početku XVIII. stoljeća (1714–1718), koji je završio Požarevačkim mirom godine 1718., iscrpiše staru republiku, te je XVIII. stoljeće za Serenissimu obilježeno umornošću i klonulošću gospodarice laguna, nekoć gospodarice »jedne četvrtine i po rimskoga carstva«, kako se ponosno zvao mletački dužd iza zauzeća Carigrada godine 1204. Ta se klonulost Mletačke republike odrazila i u životu Dalmacije i ispoljila se u onoj poznatoj zaostalosti, učmalosti i bijedi, koja je markantna za ovo stoljeće.

Praksa i zakonodavstvo republike se baš na polju ribarstva i ribarske industrije na istočnoj obali Jadrana pokazalo štetnim prvotno za same ribare i trgovce ribom na istočnoj obali Jadrana, a onda i za samu Republiku, osobito pak za njezin glavni grad. K tomu su pod tim nezdravim zakonodavstvom ribanje i ribarski obrt postepeno i konstantno opadali i otvarali širom put krijumčarenju ribe s istočne obale Jadrana u zemlje, gdje je dalmatinska i istarska riba imala znatno bolju prođu i nosila dalmatinskim i istarskim ribarima i trgovcima ribom veće koristi, a tržište glavnog grada Serenissime ostajalo je bez ribe, a njegovi trgovci bez masne uobičajene zarade.[2]

[1] Š. Ljubić, Ogledalo književne poviesti jugoslavjanske II, Rieka 1859, 281.
[2] Sr. moj članak Dva priloga poznavanju prošlosti ribarstva na Dugom Otoku (Zadarska revija IV/4, Zadar 1955, 247–249).

I

Baš ovaj ekonomski momenat je od polovine XVIII. stoljeća i pokretao tromu vladu na lagunama, da nešto poduzme u tom pravcu, a zanimanja prosvjetitelja ovog stoljeća za prirodne nauke i ekonomske probleme dadoše joj bogata gradiva za tu njezinu akciju, koju je bila poduzela, da pokuša ozdraviti to nezdravo stanje u ribanju i ribarskoj industriji na istočnoj obali Jadrana.

Jedan od onih ne baš brojnih pisaca XIX. stoljeća, koji su malo dublje zavirili u ovo nastojanje Mletačke republike oko ozdravljenja tog nezdravog stanja ribarstva na istočnoj obali Jadrana, bio je Zadranin Riccardo cav. de Erco.[3] Ni on se ne izražava baš puno laskavo o zakonodavstvu Serenissime na polju ribarstva pod njezine zadnje decenije života, što je imao biti tek njezin labuđi pjev – da je pokušala tek nešto poduzeti.[4]

Riba je jedan od važnih artikala u ishrani Mlečana još i danas. Nezdravo stanje u ovoj grani svakidanje ishrane izazvalo je u prijestolnici negodovanje i razne pritužbe. Stara su se gospoda počela zanimati za ovu stvar pod pritiskom prilika to intenzivnije, što je riba, koju je Serenissima, u naknadu za onu, koju nije dobivala iz dalmatinskih i istarskih voda, onamo od početka XVIII. stoljeća u sve većoj mjeri dovozila iz Nizozemske, bila vrlo loša, čak i u smrdljivom stanju. Po riječima Alb. Fortisa ta je riba trovala »obroke bijednih mletačkih seljaka«.[5] To nezdravo stanje ribarstva u Dalmaciji i ribarske industrije u Republici sv. Marka se to jače osjećalo, što su bogato razvedene obale mletačkih posjeda na istočnoj obali Jadrana govorile uvjerljivim jezikom, da tu ima ribe i da bi ribarstvo moralo biti vrlo važna grana

[3] Rođen 16. XII. 1813. u Grafendorfu u Štajerskoj, a pravne je nauke svršio u Grazu. U 22. godini života je postavljen za tumača orijentalnih jezika kod dalmatinskog gubernijuma u Zadru, a 1843. tajnikom kod istog gubernijuma. God. 1842. i 1844. obavlja dvije misije kod bosanskoga paše. Od god. 1850. je inspektor kod Pomorske središnje uprave u Trstu. Istakao se u pripremi izložbe austrijskog ribarstva godine 1866. u Parizu. Umro je u Makarskoj 24. siječnja 1871. u 58. godini života. (Sr. Hamdija Kapidžić, Prilozi za istoriju Bosne i Hercegovine u XIX. vijeku, Sarajevo 1956, 10, 11). – Kao referent za pomorstvo proučavao je faunu Jadrana. Plod toga su njegova tiskana djela: Sulla coltura dei pidocchi, Trieste 1863; Sulla coltura delle ostriche e sulle asterie o stelle di mare, Trieste 1862; Opuscolo secondo sulla coltura delle ostriche, Trieste 1863; Opuscolo terzo sulla coltura delle ostriche, Trieste 1864; Sulla coltura degli astici e delle aragoste, Trieste 1863; Sulla fecondazione artificiale dei pesci, Trieste 1863; Cenni sulla pesca in Dalmazia, Trieste 1854.Poslije njegove smrti je izišlo njegovo djelce Documenti che si riferiscono alla pesca in Dalmazia a' tempi della Veneta Repubblica (Rivista Dalmatica V) 1–2, Zara 1908/09. U Gradskoj biblioteci u Splitu se nalazi deset neizdanih svezaka rukopisa o historijatu ribolova, o ribarskim problemima Jadrana, koje neki pripisuju njemu.

[4] Venezia e la pesca in Dalmazia (Il Dalmata XLII, Zara 1907, br. 57): »Poco di favorevole posso dire intorno alla relativa legislazione della Repubblica Veneta, ma la premura ch'essa spiegava negli ultimi anni della sua esistenza per promuovere questo ramo d'industria in Dalmazia è meritevole di particolare menzione che ruiscirà altresì, come mi lusingo di sperare, di qualche vantaggio per quella provincia.«

[5] Viaggio in Dalmazia I, Venezia 1774, 168, 169.

narodne ekonomije i državnih prihoda. K tomu nije bilo zaboravljeno u sjedištu republike, što je u prošlosti značilo ribarstvo istočne obale za državnu kasu i ekonomski život naroda. Dosta je napomenuti, kako je sindik za Dalmaciju i Arbaniju Giovanni Battista Giustignano u svom Itineraru, pisanu poslije njegova povratka s inspekcionog puta godine 1553., zapisao, da su Višani samo jedne noći ulovili tri miliona srdjela, t. j. oko 100.000 kg, a godine 1702. i 1703. su Komižani bili ulovili 13 miliona srdjela, t. j. oko 4.000 mtc ribe.[6]

Najprije su odlučujući čimbenici htjeli saznati, kako stoji ta stvar na samom mjestu, te počeše skupljati podatke o ovom predmetu preko svojih službenika na istočnoj obali Jadrana. Anketa o stanju ribarstva u ovim predjelima otvorena je relacijom magistrata Provveditori alla Giustizia Vecchia od 31. kolovoza godine 1764. U Mletačkoj je republici, naime, Veliko vijeće biralo za rok od 16 mjeseci dva magistrata, svaki od po četiri oficijala. Magistratu alla Giustizia Vecchia je bila povjerena skrb i nadzor nad svim obrtima, izuzev obrta vunene izrade (lanifici). Magistratu pak alla Giustizia Nuova su bili povjereni predmeti nad vinom, krčmama i konobama. Nad ovim su bila druga dva magistrata prizivne nadležnosti, koje je Senat birao za rok od jedne godine. Jedan se zvao Provveditori alla Giustizia Vecchia, a drugi Provveditori alla Giustizia Nuova.[7] Ovom relacijom magistrata alla Giustizia Vecchia otvoreno je dvadesetogodišnje ispitivanje uzroka propadanju ribarstva i ribarskog obrta na istočnoj obali Jadrana i niza prijedloga, kako da se to popravi. Sve je to pak svršilo bez ikakva konkretnog rezultata.[8] Nadležni magistrat providura alla Giustizia Vecchia obratio se za potrebne podatke u predmetu na mletačke konzule po Jadranu u Trstu, Jakinu, Rimini i Raveni. Htio je od njih saznati pravo stanje u kolanju trgovine slanom ribom u njihovim područjima. Na providura u Dalmaciji i Arbaniji obratio se za podatke o realnom stanju ribolova. To žalosno stanje je koncizno okarakterizirao i pregnantno opisao Francesco Marinoni, koji je deset godina vršio službu direktora-blagajnika nad dacijama za slanu ribu, u pismu providurima alla Giustizia Vecchia od 10. kolovoza 1764. »Najsablasnije stanje je u Dalmaciji – piše on – koja bi zbog oružanih snaga, koje se u njoj nalaze, mogla biti najdisciplinirania; ona je zbog osude vrijednog sudjelovanja službenika postala takvom, tako da godišnje izvozi na sajam u Sinigagliu šest ili sedam tisuća barila srdjela i skuša osim onoga, što

[6] Sr. Š. Ljubić, Relationes et commissiones Venetae II, Zagreb 1877, 226; Dr. G. Novak, Dokumenti za povijest ribarstva na istočnoj obali Jadranskoga mora sv. I: Otoci Vis i Hvar, Zagreb 1952, 31; M. Mirković u predgovoru spom. G. Novakova djela, 7, 12.

[7] Sr. Giuseppe Boerio, Dizionario del dialetto veneziano, Venezia, 1856, 308; Pratica del Foro Veneto, Venezia 1751, 161.

[8] Sr. Aldo Parenzo, Un inchiesta sulla pesca in Istria e Dalmazia (Decreti, Relazioni, Lettere 1764–1784). Estratto dal Nuovo Archivio Veneto, tomo VIII, parte II, Venezia 1894. – Ovom sam se radnjom uglavnom i služio za historijat ove ankete.

se izvozi u ostale luke na ovamo od Jakina i Kvarnera. Lako je naime prestupnicima navesti službenike sebi u prilog pomoću nepravilnog suviška na krijumčarenje srdjela po pet libara na tisuću srdjela, što bi platili kao carinu u Mlecima.«[9] Te porazne rezultate o očajnom stanju ribarstva i krijumčarenja na istočnoj obali Jadrana ovaj magistrat donese do znanja Senatu. Ovaj je dekretom od 30. studenoga 1765., priznajući predmet ribolova kao jedan od najvažnijih za dobro trgovine, državne kase i naroda (»la materia ingente della pescaggione una di quelle più importanti al bene del commercio, dell'erario e della popolazione«), odobrio neke prijedloge ovog magistrata. Ovaj se magistrat pismom od 8. siječnja 1766. (ili 1765. M. V.) obratio na generalnog providura Dalmacije i Levanta, da izvijeste o slobodnim mjestima ribolova i koja vrsta ribe se tu obilato nalazi. Još je želio imati podataka i o mrežama kao i o sredstvima, za koja oni misle, da bi promicala agrarnu industriju i koja bi se korist mogla očekivati od osoljene ribe na razne načine i koja bi se trgovina mogla otvoriti s inostranstvom u ovoj grani.

Vidio je Senat, da ta razvodnjena akcija ne dovodi k cilju, te on poslije raznih neuspjelih reforama ove akcije u kompetenciji magistrata alla Giustizia Vecchia odluči stvar jasnije postaviti i jače pokrenuti. Vidio je, da magistrat alla Giustizia Vecchia, koji i inače ima da oprema vrlo važne i opsežne poslove, nije u stanju da uspješno kraju privede još i ovaj posao. Dekretom od 13. ožujka 1773. Senat je našao za potrebno da imenuje vanrednu delegaciju sopra le arti, da ona uzme u ispitivanje predmet, a da magistratu alla Giustizia Vecchia ni najmanje ne oduzme njegove redovite kompetence. U tom se dekretu govori, da se imaju izabrati tri specijalno za to odabrana plemića iz sredine Senata – »col titolo di Deputati Estraordinari alla regolazione delle arti di questa città«. Služba im traje tri godine, a za to vrijeme ne će im se moći dati službe u drugim magistratima (»dovranno durar anni tre, nel qual tempo non potranno esser provati in altre magistrature, onde non distrarli da così serie et importanti aplicazioni«). Oni su uređeni kao posebna magistratura ad hoc za ovo pitanje obrta ribolova u Dalmaciji za određeno vrijeme. Ta tri vanredna delegata izabrana su u osobama Prospero Valmarana, Andrea Memmo, i Gerolamo Diedo.[10]

[9] A. Parenzo, sp. dj., 11: »La Dalmazia poi, che per le Pubbliche forze di cui è guarnita, esser potrebbe la più disciplinata, per la dannata connivenza del Ministero è divenuta la più scandalosa fino ad estraer annualmente per la Fiera di Sinigaglia li sei o sette mila barilli di Sardelle e scombri oltre quelle per altri Porti di qua del Quarnero et Ancona, facile essendo a Contrafacenti il modo di rendersi favorevole il Ministero mediante l'indebito Civanzo sulle contrabandate sardelle di L. 5 il miero che pagarebbono di Dacio in Venezia«. Sr. još i odgovor generalnog providura u Dalmaciji i Albaniji Michiel kod Parenzo, sp. dj., 25–45.

[10] Sr. dekret kod Parenzo, sp. dj., 49, 50.

II

U ovo doba živi u Italiji mladi Abbate Alberto Fortis,[11] koga njegov biograf Giuseppe Vedova zove prvim talijanskim naturalistom i jednim od prvih u Evropi.[12] Poznat sa svojih prirodoslovnih istraživanja, pogotovu u našim krajevima iza objelodanjenja godine 1771. svog djela Saggio d'osservazioni sopra le isole di Cherso ed Ossero, premda mlad, svratio je na sebe oči i pažnju Vanredne delegacije o uređenju obrta (»Deputazione straordinaria sulla regolazione delle arti«) u Mlecima. On je bio najpozvaniji u Republici krilatoga lava da pruži podatke, koji su bili potrebni, da se u Mletačkoj republici krene korak naprijed u pitanju uređenja ribolova i ribarskog obrta. Njegova agilnost, poduzetnost, poznavanje predmeta, veze s jakim i uvaženim naturalistima svoga doba, dosad izdani radovi – sve ga je to preporučivalo kao onoga, koji je u stanju dati potrebne podatke za tu vanrednu stvar. K tomu su bila poznata njegova putovanja po Dalmaciji, gdje nije propustio ni prirodoslovna ihtiološka istraživanja.

Fortisa zamoli ovaj magistrat, da im podastre rezultate svojih dotadanjih putovanja po Dalmaciji s ihtiološke strane, da uzmognu što potpunije i svestranije odgovoriti povjerenoj im zadaći. Sve govori, naime, da oni baš nijesu bili upućeni preveć u predmet, koji im je bio povjeren. Fortis izradi raspravu (»relazione«), u kojoj je skupio svoja ihtiološka zapažanja na svojim dotadanjim putovanjima po Dalmaciji. Ovaj magistrat podastre Senatu sadržaj ove Fortisove rasprave sa svojim pismom od 9. svibnja 1773. uz izričito naglašavanje, da je za

[11] Rođen u Padovi 11. studenoga 1741. od siromašnih roditelja. Mlad je dan na nauke Augustincima. Ovi ga poslaše u Rim, da se usavrši u teologiji. Mladog su Fortisa više privlačile prirodne nauke, pa i pjesništvo, nego teologija. U 28. godini života napusti red Augustinaca, a ostatak života proživio je kao svjetovni svećenik posvetivši se intenzivno proučavanju prirodnih nauka. U tu je svrhu mnogo putovao. Osobito po našim krajevima. Vršio je geološka i uopće prirodoslovna istraživanja u službi svoje republike i napuljskog kralja Ferdinanda V. Aspirirao je i na sveučilišnu stolicu u Padovi, »ma – piše G. Natali – la soverchia libertà di costumi e di linguaggio gl'impedì di ottenere quella cattedra che ardentemente desiderava«. Bogat je njegov rad na istraživanju prirode, a najznatnija su mu djela Viaggio in Dalmazia I, II, Venezia 1774 i Saggio d'osservazioni sopra le isole di Cherso ed Ossero, Venezia 1771. U prvom je djelu prvi zapisao znanu našu baladu o Hasanaginici, koju je preko njegova prijevoda upoznao V. Goethe i ostali civilizirani narodi. – Umro je ne navršivši ni 62 godine života 21. listopada 1803. – Sr. Giuseppe Vedova, Fortis A. Alberto (F. De Tipaldo, Biografia degli italiani illustri II, Venezia 1835, 237–244; Giuseppe Natali, Enciclopedia italiana di scienze, lettere ed arti XV, Milano 1932 (Treccani), 752. – Njegovu uspomenu, koja je dobrahno i u Italiji pala u zaborav, pokušao je osvježiti u povodu stopedesetgodišnjice njegove smrti prof. Arturo Cronia svojom studijom Nel centocinquantesimo anniversario della morte di Alberto Fortis. Estratto dalle Memorie della Accademia patavina: Classe di scienze morali, lettere ed arti – Volume LXVI (1953–54), Padova 1954.

[12] Sp. dj., 237.

vijesti o ribolovu iskoristio Fortisa. Ujedno zamoli Senat, da se pošalje Fortis (»al qual ci fosse permesso di dirigerlo«) ponovno u Dalmaciju i Albaniju, da te predjele ponovno temeljitije prouči u tom pravcu.[13]

Senat pristane na taj prijedlog, koji su postavili Vanredni delegati, da im se dozvoli iskoristiti rad i osobu spomenutoga opata Fortisa. Za nj se isticalo, da posjeduje ne samo znanstvenu spremu za taj pothvat, već da još i poznaje i razne jezike, osobito hrvatski, koji je za taj posao neophodno potreban. Baš on je »vrlo prikladan za sadanje potrebe, da protegne svoja dalja istraživanja i na ostale predjele Dalmacije i Albanije« i da tako pridonese svojim iskustvom predmetu, o komu se radi.[14] Jasno tu govori Senat, da ima Fortis proučiti za ovu stvar i one predjele Dalmacije, koje nije imao dotada prilike da ih bolje prouči.

Fortis je pošao na ponovni put u Dalmaciju ljeti 1773. Ovog puta mu je dano u zadatak, da pođe i u Commacchio i da tamo prouči ribarske prilike. O ovom putu je izradio i posebnu relaciju na magistrat Vanrednih delegata, kako svjedoči Rapporto dell'Avvocato fiscale iz godine 1789., o čemu će biti poslije govora. Ova druga relacija, koja po naglašavanju Avvocato fiscale sadržava i podatke o ribolovu u Commacchio, nije još poznata.

Poznata je pak relacija, koju je izradio ožujka–svibnja 1773. za magistrat Vanrednih delegata. Nju dajemo sada po prvi put na svijetlo po prijepisu u Državnom arhivu u Zadru. Za ovu relaciju ističe Parenzo, da je dodana kao prilog pismu magistrata Vanrednih delegata od 9. svibnja 1773. na Senat (»allegata alla scrittura dei deputati straordinari in data 9 maggio 1773.«). Za nju on tvrdi, pošto je prethodno izvršio izvide po raznim bibliotekama, da još nije izdana (»... per le ricerche fatte in proposito presso parecchie biblioteche, ho motivo di ritenere inedita«).[15]

A koliko je i meni poznato, nije još objelodanjena.

Primjerak u Državnom arhivu u Zadru nalazi se u fondu obitelji Alberti (svez. I, br. 14). Pisan je grafijom iz konca XVIII. stoljeća. Ima list. 1–15a. Naslov joj je: *»Dissertazione – sopra la pesca della Dalmazia – presentata – agli – Illu[strissi]mi, ed Ecc[ellentissi]mi*

[13] Parenzo, sp. dj., 50, 51.

[14] Parenzo, sp dj., 51: »l'utile suggerimento proposto dalli Deputati Estraordinarii di velersi dell'opera del suddetto Abbate Fortis, che accompiando alle scientifiche cognizioni, che lo a lornano, la pratica di varie lingue, fra cui l'illirica, si trova molto addattato al presente bisogno, d'estendere le ulteriori sue dettagliate osservazioni su li restanti luochi della Dalmazia ed Albania, e di riportar saggi d'esperienze proprie all'affare di cui si tratta«. – Sr. još i Rapporto dell'Avvocato fiscale iz godine 1789, Rivista Dalmatica V/1, Zara 1909, 161.

[15] A. Parenzo, sp dj., 51.

Sig[no]ri Deputati Estraordinarj – alla regolazione delle Arti, e – del Commercio – dal – Sig[no]r Abbate Fortis – 1774.«

Uz ovaj primjerak u Državnom arhivu u Zadru nalazi se još jedan drugi u Dalmaciji, u rukopisu Riccardo cav. de Erco pod naslovom: »Relazione dell'Abbate Fortis sulla pesca in Dalmazia in occasione del suo viaggio fatto nell'anno 1772.« Rkp.: Prima parte – Documenti, list. 35–47b (Gradska biblioteka u Splitu, Pozicija: M–78). Ovaj rukopis je iz prve polovine XIX. stoljeća. Pisan je i na papiru posebne boje i formata, nego što je pretežno ostali u tom de Ercovu rukopisu, a i drugim rukopisom.

Treći bi primjerak bio onaj, kojim se godine 1894. služio Parenzo u svom djelu, gdje je donio iscrpno, s dosta pogrešaka, sadržaj ove relacije.

Pomnjiva uporedba zadarskoga i splitskoga rukopisa, koju sam izvršio, pokazala je, da se u biti slažu oba rukopisa.Ali je pokazala i to, da se u stilizaciji, kao i u sitnijim pasusima odvajaju. Mlađi, splitski rukopis daje utisak, da se nastojalo nešto modernizirati i jezik i ortografiju. Tako na pr. split. incanevare, zadar. = incaneuare. Zadarski rkp. uopće redovito u = v, uz druga manja odvajanja.

Koliko se na osnovi ono nekoliko pasusa, koje je Parenzo u cijelosti citirao na str. 54, 56, 57, 59, 62, moglo utvrditi, dolazi se do zaključka, da se split. rkp. i Parenzovi citati slažu skoro doslovno.

Splitskom rkp. nedostaju zadnje 4 stranice, koje ima zadarski rkp. Ukoliko sam konac zadarskog rkp. uporedio s Parenzovim oduljim pasusom str. 65, 66, u biti se slažu, a u vrlo sitnim pojedinostima odstupaju jedan od drugoga, osobito u ortografiji.

Sve bi to govorilo, da bi splitski rkp. i Parenzov predložak nastali od jednog izvora, a zadarski od drugog. Po tom bi se dalo zaključiti, da je Fortisova relacija doživjela odmah nekoliko prijepisa, koji su služili kao matica daljim prijepisima.

Prije svega je upadljivo neslaganje datacije relacije u objema našim rukopisima. Zadarski je datiran jasno godinom 1774., a splitski godinom 1772. Parenzov je datiran godinom 1773. Ova činjenica neslaganja datacije u našim rukopisima navela me je, da to detaljnije proučim te sam došao do spoznaje, da je kod dosadanjih pisaca o Fortisovim prvim putovanjima u Dalmaciju neslaganje u kronologiji.

Tako je de Erco pobrkao Fortisov put u Dalmaciju u društvu s Fridrikom Herveyem iz godine 1770. s onim iz godine 1772., koji je bio bez Herveya. Piše, naime, i on, da je Fortis prikazao svibnja 1773.

Vanrednim delegatima jedno izvješće, koje sadržava razne vijesti o ribolovu u Dalmaciji, što ih je skupio na jednom znanstvenom putovanju po »onoj pokrajini 1772. u društvu i na poziv Fridrika Herray (sic!), biskupa u Londonderryu« (»raccolte in un viaggio scientifico che aveva fatto in quella provincia nell'anno 1772 in compagnia e dietro l'invito di Federico Herray(!) vescovo di Londonderry ...«). Dalje govori, kako je na prijedlog Vanrednih delegata 19. svibnja 1773. Senat odlučio poslati Fortisa u Dalmaciju, da bolje prouči predmet.[16] Na drugom mjestu, kada de Erco govori o osobama, koje su u prošlosti proučavale ribarstvo u Dalmaciji i o tomu pisale, spominje Ivana Mollera, osnivača i predsjednika ekonomskog društva u Splitu, i opata Fortisa iz Mletaka, »koji je poduzeo dva putovanja u Dalmaciju godine 1772/73. i 1774. Drugo od ovih po naredbi mletačkog Senata sa svrhom, da skupi neke podatke u ribolovu. O prvom svom pohodu Dalmaciji podnio je pismenu relaciju (pogledati u Volume dei Documenti), a o drugom je napisao djelo, koje je tiskano u Mlecima godine 1774.«[17]

Pa i R. Maixner, kada je napisao onaj vrijedan članak o Fortisovim putovanjima po Hrvatskom Primorju piše: »Fortis je naime na poziv lorda Frederika Herveya, biskupa od Londonderrya (ili Derrya) u sjevernoj Irskoj, naredne godine, t. j. 1771., ponovno pošao na put po Kvarneru ...«.[18] Ovdje se Maixner poveo za Vojislavom M. Jovanovićem, koji je ustvrdio isto, da je Fortis putovao zajedno s Fr. Herveyem po Dalmaciji u ljetu i u jesen 1771. godine.[19]

Iz svega ovoga nameće se po sebi pitanje: Kada je Fortis prvi put bio u Dalmaciji? Zapravo kada datiraju njegova prva putovanja u Dalmaciju, kojih plod je znani njegov Viaggio in Dalmazia iz godine 1774.? – Kada datira zapravo naša relacija?

Prvi put je Fortis preplovio Jadran i došao u naše krajeve godine 1770. polovinom mjeseca svibnja, kada je pošao na otok Cres u društvu engleskog učenjaka Ivana Symondsa i profesora botanike i prirodopisa

[16] Il Dalmata XLII (Zara 1907), br. 58.

[17] Rkp. Ricc. de Erco, Storia della legislazione sulla pesca nelle acque del Littorale Austriaco, list 14b – (Gradska biblioteka u Splitu, Sign. M–69): »Nozioni in proposito offersero anche Giovanni Moller fondatore e Preside della suddetta società sconomica di Spalato nonchè l'abbate Fortis di Venezia che aveva fatto due viaggi in Dalmazia negli anni 1772/73 e 1774. Il secondo di quelli dietro incarico del Senato Veneto all'effètto di raccogliere alcuni dati sulla pesca. Sul primo suo viaggio fece una relazione in iscritto (veggasi Volume dei Documenti), sul secondo pubblicò un'opera stampata nell'anno 1774 in Venezia«.

[18] Fortisovo putovanje po Hrvatskom Primorju (Hrvatsko kolo V/3, Zagreb 1952, 171.).

[19] V. M. Jovanović, Deux traductions inédits d'Albert Fortis (Archiv für slavische Philologie XXX, Berlin 1909, 586): »Comme on le sait – govori M. Jovanović – c'est avec lord Hervey que Fortis fit son important voyage en Dalmatie (juin-novembre 1771)«.

u Napulju dra Domenika Cirillija. Plod ovog putovanja je njegovo djelo Saggio d'osservazioni sopra l'isola di Cherso ed Ossero.[20]

Ovo je Fortisovo djelo bilo gotovo u rukopisu koncem godine 1770. ili, najkasnije, mjeseca siječnja-veljače godine 1771., jer su 16. ožujka te godine Riformatori dello Studio di Padova dali tiskaru Gaspare Stortiju u Mlecima dozvolu, da može tiskati to djelo.

Ova, na oko neznatna bibliografska okolnost, govori vrlo mnogo za našu stvar.

Pri kraju ove svoje knjige, u pismu Ivanu Symondsu, govori Fortis o ovom svom *prvom putovanju u Dalmaciju u drugoj polovini* godine 1770. Na to ga je putovanje pozvao zajednički prijatelj Ivana Symondsa i dra Cirillija londonderryski[21] protestantski biskup Fridrik Hervey, da ga prati na tom putovanju. Fortis se je sreo s Herveyem u Puli u Istri. Zbog sumnje na neku zaraznu bolest bili su prisiljeni ostati izolirani u karanteni čitavih četrdeset dana. Po izdržanoj karanteni u Puli nastaje nagli preokret u nacrtu njihova putovanja. Dva prijatelja su, naime, doznali, da je vulkan Vesuvio kod Napolija proradio i oni se uputiše iz Rovinja u Istri preko Jakina u Italiju, da ga promatraju. Ali se vulkan brzo smirio, te za njih nije više imao zanimljivosti, pa oni krenuše preko Puglie u Manfredoniju, gdje se ukrcaše na lađu za Dalmaciju. Proputovaše Dalmaciju do Cresa, gdje se Hervey odijeli od Fortisa.[22] Ovo putovanje zove Fortis »svojim prvim putovanjem u Dalmaciju« – »la mia prima escursione in Dalmazia«.[23] On ga jasno razlikuje od onog drugog,

[20] Venezia 1771, str. 1: »L'isola di Cherso ed Ossero, verso di cui – *alla metà di maggio 1770*, in compagnia del sig. Giovanni Symonds, gentilhuomo inglese, e del dott. Domenico Cirilli, professore di botanica e storia naturale in Napoli, *io feci vela* ...«.

[21] Londonderry, grad u Irskoj, pokrajina Ulster, u sjevernom dijelu.

[22] Saggio d'osservazioni, 147, 148: » ... ch'è il risultato del viaggio fattovi l'anno scorso in compagnia vostra, e del valoroso Dottor Cirilli, m'aveva fatto progettare una nuova traversata dell'Adriatico ... Un invito gentile del vostro illustre amico, e congiunto Mylord Hervey, vescovo di Derry, che voleva le osservazioni nostre replicare, mi tolse ogni residuo d'esitanza. Io varcai'l mare animato del desiderio di passare alcuni giorni con un si dotto, e amabile uomo, e lo raggiunsi a Pola. Voi dovete sapere a quest'ora, che per sospetti di sanità ci trovammo costretti a star lontani dall'isola quaranta giorni ...« Sada govori o provali Vezuva i zbog toga da su Fortis i Hervey pošli do Napolija, odatle preko Pugle i Manfredonije »c'imbarcammo pell'isole della Dalmazia trovandovi frequentissimi depositi d'ossa fossili; indi nel continente visitando le città littorali e la Morlacchia ... ci tragittammo a Ossero, d'onde a Cherso. Io vi restai privo della dolce compagnia di Mylord, che da pressanti affari richiamato a codeste vostre isole fortunate, proseguì sollecitamente il suo viaggio pell'Istria, non valendo fidarsi al mare ...«.

[23] Viaggio II, 105.

koje je bilo bez Herveya, kada govori u pismu istomu Herveyu, da je ponovno posjetio one krajeve Dalmacije, koje je imao čast posjetiti u njegovu društvu, ali da je poslije dvije godine zašao i u one predjele, »kamo nisu Vama (t. j. Herveyu – jer je ovaj dio knjige upravljen samom Fr. Herveyu) dopuštali vaši žurni poslovi da zađete.«[24]

Ovo drugo putovanje u Dalmaciju poduzima druge polovine godine 1772. Trajalo je do studenog te iste godine. On se, naime, šestog kolovoza godine 1772. javlja iz Pirovca (Zlosela) svomu prijatelju dru Juliju Bajamontiju u Split. A u drugom pismu od 24. kolovoza 1772. javlja istomu Bajamontiju, da će domalo dana biti u Trogiru, gdje se nada, da će primiti njegove novosti. Tu mu javlja, da se i dogodine kani svratiti u Dalmaciju.[25]

Ovo putovanje iz godine 1772. spominje izričito i sam Fortis u svom Viaggio, kada govori, da je na svom putu po Dalmaciji godine 1772. na zadarskim otocima vidio neku bolest na smokvama, ali da joj traga nije bilo, kada se u rujnu godine 1773. ponovno povratio u Zadar.[26]

Treći je put Fortis bio u Dalmaciji ljeti godine 1773. Ovog puta po nalogu same mletačke vlade. Dekretom Senata od 17. svibnja 1773., a na molbu Vanrednih delegata, to je bilo određeno. Senat tu ističe, kako je koristan savjet Vanredne delegacije, da se ima poslužiti spomenutim Fortisom, koji spaja sa znanstvenim istraživanjem, koje ga odlikuje, još i poznavanje raznih jezika »osobito hrvatskoga«, pak je baš zbog te okolnosti vrlo prikladan za sadanje potrebe i »da proširi svoja potanja istraživanja na preostale predjele Dalmacije i Albanije« i da doprinese »svoja iskustva predmetu, o kome se radi.«[27]

O ovom putovanju govori i sam Fortis u pismu svom prijatelju dru J. Bajamontiju. Tu izričito kaže, da je Senat odlučio, da on pođe o državnom trošku u Dalmaciju radi ribolova i trgovine ribom. Za to mu je bila određena nagrada od dvadeset cekina na mjesec.[28] Ovo je pismo doista nedatirano. Mi ga iz svega rečenoga možemo za sigurno datirati u drugu polovicu godine 1773.

Avvocato fiscale, koji je godine 1789. dobio zadaću, da podnese izvještaj o stanju istraživanja u predmetu unapređenja ribarske industrije

[24] Viaggio II, 105: »Rivistai quella parte della Dalmazia, ch'io avev'avuto l'onore di scorrere rapidamente in compagnia vostra; e contando di dover passare altri due anni in quel Regno mi procurai delle notizie preliminari inoltrandomi anche in quelle contrade, alle quali non vi permisero i pressanti affari vostri«.

[25] Sr. Ivan Milčetić, Dr. Julije Bajamonti i njegova djela, Rad JAZiU 192, Zagreb 1912, 231.

[26] Viaggio I, 15: »Nel mese di settembre 1773., vale a dire un anno dopo, ch'io avea scritto queste osservazioni, ritornato a Zara non trovai su'fichi de' contorni vestigio alcuno dell'insetto ...«.

[27] Sr. bilješku 14.

[28] Iv. Milčetić, sp. dj., 239.

u Dalmaciji, u svom Rapporto govori, da je Vanredna delegacija dobila opširnije podatke o mjestima ribolova, koji su najbogatiji za to, kao i o načinu ribolova po Dalmaciji »poslavši spomenutog opata Fortisa koliko u komakijske zaljeve, toliko i na lice mjesta u Dalmaciju«. Ističe još Avvocato fiscale, da je zaveo Fortisa njegov znanstveno-istraživalački genij u radu s predmeta, koji mu je morao biti prvotnim zadatkom, na sporedne za tu samu stvar. Još govori, da su jedini plod ovog Fortisova nastojanja dvije Relacije na Vanrednu delegaciju. Prva je bila ona ožujka–svibnja 1773., a »druga obuhvaćaše još i zapažanja na zadnju prigodom posjeta Comacchiu« kao i razasute članke u njegova dva sveska Viaggio in Dalmazia, koji govore o ribarstvu. Te njegove članke o ribolovu, koji se nalaze porazbacani po Viaggio, da je brižno skupio »u posebni svezak« tajnik Vanredne delegacije. Zamjera Avvocato fiscale Fortisu, da nije u svojim radovima vodio računa o vlasništvu ribolova, kada ih spominje.[29]

Prema dosada izloženom je kronologija prvih Fortisovih putovanja u naše krajeve – do tiskanja njegova djela Viaggio in Dalmazia, mjeseca travnja godine 1774. – ova:

I. – Svibnja godine 1770. putuje u Cres i Osor. Plod toga putovanja je njegovo djelo Saggio d'osservazioni sopra le isole di Cherso ed Ossero, Venezia 1771.

II. – U drugoj polovini godine 1770. putuje u Dalmaciju zajedno s Fridrikom Herveyem. Samo ovog puta je bio na Visu.

III. Ljeti godine 1772. je poduzeo ponovno putovanje u Dalmaciju. Vodio je sobom i posebnog crtača. Ovog ga puta prati »egregio giovanotto sigr. *Jacobo* Hervey« (Viaggio I, 110). Po Makarskom Primorju ga prati i dr. Julije Bajamonti.

IV. – Ljeti godine 1773. poduzima put u Dalmaciju po nalogu mletačkog Senata. Plod ovog puta je druga relacija i konačna redakcija njegova Viaggio.

[29] Ricc. cav. de Erco, Documenti, che si riferiscono alla pesca in Dalmazia a'tempi della Veneta Repubblica, raccolti da ..., Rivista Dalmatica NS V/1, Zara 1909, 161, 162: »Et avendo questa deputazione per rapporto alle pesche nell'anno 1773 fatto uso della attività e cognizioni del celebre Abbate Fortis, entrò in qualche maggior dettaglio sulle località medesime le più ubertose alla pesca, e sui modi di trattarla in quelle parti, colla spedizione del medesimo Abbate Fortis così alle valli di Comacchio come a sopraluogo in Dalmazia. Il genio però di questo litterato lo distrasse ... e andò a dimenticanza l'oggetto principale. L'unico frutto dell'opera e delle sue applicazioni sono le due relazioni da lui prodotte alla deputazione (la seconda delle quali comprende anche le osservazioni fatte utilmente nella visita di Comacchio), e gli articoli sparsi nelli due tomi a stampa ... i quali articoli furono dalla attenzione del fiscale di questo magistrato estratti per minuto appositamente in un separato volume ... non esaminò i titoli delle proprietà intorno i siti pescabili ...«.

RASPRAVA O LOVU RIBA U DALMACIJI KOJU PRIKAZA PRESVIJETLOJ I PREUZVIŠENOJ GOSPODI VANREDNIM DELEGATIMA NAD REGULACIJOM OBRTA I TRGOVINE

GOSPODIN ABBATE FORTIS

1774.

Presvijetla i preuzvišena gospodo
Vanredni delegati nad uređenjem obrta i trgovine.

(*Uvod*). Vesela srca prihvaćam priliku, da u nekom redu podastrem vašim uzvišenostima rezultate svojih istraživanja, koja sam vršio onako mimogred na svom putu po Dalmaciji pod zaštitom triju[1] vrlo odličnih patricija, budući da je moja nesposobnost bila počašćena poštovanom naredbom vaših uzvišenosti, da podnesem vašoj premudrosti rezultate svog istraživanja u vrlo važnom predmetu ribolova.

Vijesti, koje se spremam podastrijeti preuzvišenom magistratu, podijelit ću u dva glavna dijela. U prvom ću obuhvatiti predjele dalmatinske obale od Podvelebitskog kanala[2] do kraja Neretvanskog zaljeva. Navest ću mjesta, koja sam ja osobno pohodio, a prikladna su za ribanje, bilo da je tu ribanje sad zapušteno ili je u cvatu, navodeći za trgovinu podesne proizvode, kojima ona obiluju. U drugom ću dijelu podastrijeti premudrom razmatranju vaše uzvišenosti uzroke nazadovanja i dnevnog propadanja ovog glavnog obrta i o škrtoj koristi njegova proizvoda uz vrlo kratki dodatak o načinu, koji bi se činio najprikladnijim da ga učini cvjetajućim i ne manje korisnim javnoj kasi negoli aktivnoj državnoj[3] trgovini.

(*Prvi dio*). Najprije je na se privukao moju pažnju Novigradski zaljev, koji se usjekao između Velebitskog gorja i zapadnog dijela kopnenog zaleđa Zadra. Pomoću malog tjesnaca zvanog Maslinica vezan je s morem Kvarnera. To je ime dobio na hrvatskom jeziku po maslinama,[4] koje su, prije nego je ondje propala poljoprivreda, pokrivale njegove obale. U Novigradsko se more slijeva gorska rijeka Zrmanja, a s njom i neki potočići, koji oduzimaju moru slanoću. Baš ovakva voda mami velike količine riba, osobito u doba, koje je po prirodi određeno za njihov rasplod. Opseg Novigradskog mora je dvadeset i pet milja,[5] ne ubrajajući ovdje duge tjesnace Obro-

[1] U predgovoru svog Viaggio in Dalmazia (sv. I, str. V–VI) izričito veli, da je to bio senator Giovanni Ruzzini, Filippo Farsetti i conte Carlo Zenobio.

[2] Pisac zove Podvelebitski kanal »canal della Montagna Morlacca«. Pod ovim imenom, ili jednostavnije »canal della Morlacca«, poznat je uopće u talijanskoj službenoj literaturi, kao i onoj stare Austrije na talijanskom i njemačkom jeziku.

[3] Ovdje, kao i u čitavoj raspravi Fortis uvijek upotrebljava izraz »nazionale commercio« (»utile alla causa publica non meno che all'attiuo nazionale commercio«). Ja to prevodim sa »državna trgovina«, a ne narodna trgovina«, da ne bi čitalac onaj njegov »narodni« (nazionale) shvatio u prijevodu u našem običnom modernom shvaćanju.

[4] U izvoru: »... detti in illirico Masline ...«.

[5] Mletačka milja (»miglia veneziano«) iznosila je 1,738 km (N. Zingarelli, Vocabolario della lingua italiana, Milano 1940/41, 956). – Dr. G. Bujas (Makarski ljetopis od god. 1773. do 1794., Starine JAZiU knj. 47, Zagreb 1957, 289), pozivljući se na Narodni koledar Matice Dalmatinske god. 1877, 47, donosi »Stara morska milja iznosila je 1,517 m«.

vačkog kanala, kroz koji se Zrmanja spušta vrletnim obalama. U većini je dno ovog mora glibavo i dobro obraslo morskom travom, prikladnom ne samo da pruži ribi dobru pašu, već i da zaštiti riblja jajašca od morskog strujanja. Osobito vole tunji[6] da se uvlače kroz maslinički konao u Novigradsko more i kad bi stanovnici ovih obala bili poduzetniji i marljiviji, bilo bi nemoguće da se ponovno kroza nj vrati natrag znatnija količina tunja. Ali koliko s jedne strane slabo izrađene mreže, toliko s druge tromost i nesposobnost ljudi čine, da je beskoristan ovdje pristup tunja. Tek lovom na povraz[7] izvuku sebi od obilja manjih riba dnevnu i slabu zaradu. Ne može državna trgovina računati na trate,[8] što ih posjeduju tek neki pojedinci, koji su se nastanili u Novigradu iz trgovačkih uzroka, jer su u najviše slučajeva besposlene. Da dadem vašoj uzvišenosti jedan primjer lijenosti[9] stanovnika ovih predjela, uvjeren sam, da će biti dovoljno, ako napomenem, kako love ribu pomoću dupina.[10] Puštaju da im prođu bez ikakve koristi svi proljetni, ljetni i jesenji mrakovi, kada obilato love ribari naših mora, a izlaze jedino onda vani u lov, kada čuju da dupini pušu u kojoj uvalici ili po obližnjim pličinama.[11] Tada užgu na provi broda cjepanice borovine ili smreke i polagano voze prema dupinu. Idući za svijetlom prestrašena riba, koju goni

---

[6] Tunj pravi (Thynnus thynnus LIN.), riba obitelji skušača (Scombridae), obla tijela, pri kraju tanka, rep prema osovini hrpta vertikalan, jakih ljusaka na prsima, 6 do 9 lažnih kostiju ozgor i ispod repa, na hrptu modrikast, a sivkast uz tamne pjege po trbuhu i sa strane. Meso mu je cijenjeno. Poraste do 5 m. Živi u skupinama. Meso mu prerađeno ulazi u industriju u ulju. Ima ih 4 vrste. (Sr. N. Zingarelli, sp. dj., 1610; P. Lorini, Ribanje i ribarske sprave pri istočnim obalama Jadranskog mora, Beč, 1903, 21).

[7] Povraz ili tunja je nit od zasukane konoplje, lana, pamuka ili konjske strune, pa i svile – a u zadnje vrijeme i od nylona –. Dulja je ili kraća već prema vrsti ribe, što se lovi. Prema vrsti ribe se upotrebljava i razna veličina udica. Kad se lovi lubin ili komarča, upotrebljava se na kraju jedna udica. Po dvije, tri ili četiri, kad se lovi druga koja vrsta ribe. Na udicu se nadjene meka, a ispod udice je olovo ili koji teži predmet, da priteže tunju k dnu. (Sr. P. Lorini, sp. dj., 101, 102).

[8] Mreže, kojima se love ribe, upotrebljavaju se na dva načina. Jedne se bacaju u more, *da stoje*, da dočekuju ribu, koja putuje uzduž obale, osobito obnoć. Ove se zovu *stajačice*. Druge su one, kojima se zapaše dio mora, pak se potežu kraju, kad padnu na dno. Ova se vrsta zovu *potegače* ili *trate*. – Trate ili mreže potegače, koje se potežu s kopna, jesu: gerarica (zove se još i zimska ili gusta mreža), geričara, lokardara, migavica, srdjelara (t. j. ljetna mreža za srdjele. Ova je u zadnje vrijeme preudešena, te se jedna vrsta poteže i s lađa), ciplara i šabakun. (Sr. P. Lorini, sp. dj., 65, 72).

[9] Kao i drugdje u svojim djelima, Fortis upotrebljava i ovdje izraz »infingardo« (»Per dare a VV. EE. un saggio del'infingardaggine degl'abitanti di que'luoghi ...«). A ovo je jače nijansirano nego naš izraz *lijen*. U Talijana znači: »Pigro, lento *per la mala volontà*«. (Sr. N. Tommaseo-B. Bellini, Dizionario della lingua italiana nuovamente compilato dai ..., II/2, Torino (bez godine), 1492). A to je vrlo loša svjedodžba s Fortisove strane za naše ljude.

[10] Dupin (Delphinus delphis LIN.) je morski sisavac. Naraste do 2–2,5 m dužine. Na leđima je tamnosiv, odozdo je srebrnaste boje. Žvale ima u obliku kljuna sa zubima. Između očiju mu je otvor za zrak, jer diše plućima i čuje se na daleko, kad ispuhuje iz sebe zrak. Drži se u skupinama od 6–10 njih, a katkada i više. Hrani se ribom i racima. Nalazi se u svim morima sjeverne polutke. (Sr. Meyers Grosses Konversations-Lexicon IV, Leipzig u. Wien 1904, 619). – Upotrebio sam ribarski izraz »dupini pušu«. To je nekako i bliže izvorniku »... i delfini menar rumore in qualche ualle ...«.

[11] Pisac je upotrebio pomorski engleski izraz *rade* (= sidrište; prostor u moru blizu luke zaklonjen od glavnih vjetrova, gdje se brodovi mogu usidriti, čekajući ili prikladno vrijeme za ulaz u luku, ili zbog drugog kojeg razloga. – Sr. N. Zingarelli, sp. dj., s. v.), koji radi konteksta ne može značiti ono što znači rade (»... quando sentono i delfini menar rumore in qualche ualle, o nelle rade uicine ...«).

dupin, nagrne između barke i dupina. Ribari je tuku udarcima ostiju,[12] a od ulovljene i ranjene ribe ne zaboravljaju baciti ni dupinu kao nagradu za korisnu uslugu, koju im je iskazao. Ovaj podao[13] običaj oni zovu Lov sa psom. To je najobilniji njihov lov. Tako daleko idu u prijateljstvu prema dupinu, da oni vjeruju, da bi bio zločin ubiti ga. Ako pak dupin u naglosti lova za ribom nesmotreno naleti na koju pličinu i ostane na suhu, ne će mu biti uskraćena njihova pomoć, da se spasi. Otuda ona stalna pojava, da po nekoliko dupina svojim pokoljem i strahom, koji zadaju ribi, potpunoma isprazne u kratko vrijeme i najnapučenije uvale ribom. Više od jednog puta mi je uvid u štete, što je prouzrokuju ove proždrljive životinje, nametao misao, da bi bilo korisno s dva razloga utvrditi nagradu za onoga, koji bi ubio dupina. Meso ove vrste pasa prikladno je, da se preradi. U više mjesta Francuske ono se začinja i soli. I svježe meso ove životinje nije baš odvratna hrana puku. A u nekim dijelovima Italije ulazi u promet u bačvicama pod imenom Morene.[14] Moglo bi se iz njegova mesa izvlačiti i ulje. Upotreba ovog ulja u industriji, kako je to u drugim državama, na pr. u Milanu, u Romanji laneno i ono od grožđanih koštica, zaštedjela bi maslinovo ulje, komu cijena u Dalmaciji neprestano raste baš zbog nedostatka ovog ulja.[15] Novigradsko more bi bilo vrlo pogodno mjesto, da se onamo uvedu mreže »a camera«,[16] koje upotrebljavaju ribari u Siciliji i okolici Napulja. Pomoću ove vrste mreža polovila bi se, uz veliku korist naše sadanje trgovine, sva veća riba, koju ovakva mreža zapaše, i veći dio manje, koja je ugojena ili malo više porasla. Kad bi se, naime, pravilno odvijao lov u Novigradskom moru (uz pretpostavku, da bi premudra vlada poduzela prikladne i uspješne mjere), ne bi mogao, a da ne donese prijestolnici znatne količine osoljene ribe, dok u današnjim prilikama ne dođe u nj ni jedno jedino barilo u sto[17] godina.

Popravak, pa čak i obnova ribarskog obrta, mogli bi se protegnuti i na neke uvale, kojih se rukavi uvlače u kopno između Novigradskog mora i grada Nina, koji se podiže iz svog mrtvila.[18] Luka ovog grada je i sama danas postala uvalom, koja mora biti bogata, a i još većma će takvom postati proizvodom, koji sada ima u proučavanju revna oštroumnost uzvišene deputacije. Jedna mala rječica nepoznata imena, razbivši u prošlim stoljećima brane, koje su joj bili sagradili još Rimljani, i skrenuvši sa stare putanje, sada donosi svoje vode pod zidine Nina. Tu se razlije i okužuje zrak, jer

---

[12] Osti pripadaju u sitniji ribarski alat. To je sprava oblika stolne viljuške s 5–11 zuba. Središnji zub ima desno i lijevo dva jezičca, pri čemu izgleda kao prava strelica. Ostali zubi imaju po jedan zub okrenut jedni amo, drugi tamo. Osti su nataknute na drveni ostilj. S ostima se ubijaju ribe, kad se vozi uzduž obale. (Sr. P. Lorini, sp. dj., 108, 109).

[13] U izvoru »Questa uigliacca usanza chiamano pesca con cane«.

[14] Morena ili mrina žutošarka (Muraena Helena LIN.) je riba slična jegulji, duga, vretenasta tijela, jako sluzava, lijepo pjegava, bez prsnih peraja, dužine do 1,30 m. Živa može uštrcati neku vrstu otrova iz aparata u ustima. (Sr. N. Zingarelli, sp. dj., 997). – Druga vrsta morena crnjka (Mur. unicolor LOWE) je kraća, do 1 m. – Ima je uz dalmatinsku obalu. Lovi se u rupama kao i ugori na parangal ili u vrše. Više ih ima oko južnih otoka Korčule, Lastova i t. d. Meso joj je odlično za hranu.

[15] U splitskom rkp. je izostavljen čitav pasus rečenice »kako je to u drugim državama, na pr. u Milanu, u Romanji laneno i ono od grožđanih koštica«.

[16] Nije mi uspjelo razjasniti ovaj izraz.

[17] Split. rkp. ima »... u dvadeset godina« (»in venti anni«). – Po izvještaju Andrije Bemba iz Novigrada od 25. listop. 1764. se u Novigradskom moru lovi samo za dnevnu potrebu. Glavni je lov tunja. U glavnom se ta lovina konsumira u svježem stanju, a ostatak posoli za zimu. God. 1764. su ulovili oko 7000 glava tunja (Sr. Parenzo, sp. dj., 33).

[18] Pisac misli na nekakvo obnavljanje ovog grada, koji je srušen i uništen za turskih provala u zadarsku okolinu, osobito za kandijskog rata (1645–1669), kada su ga sami njegovi građani bili zapalili, da ne padne Turcima u ruke. (Sr. C. F. Bianchi, Zara cristiana II, Zara 1879, 188–190).

je prepuna dosadnih kukaca. U tolikoj šteti jedina mršava naknada sastoji se u količini ribe, koju ona baruština pruža obližnjem gradu Zadru, jer se od nekog vremena na ovamo vrši nekakav lov u korist privatnika, koji su tu dobili investituru. Pa i ovo bi mjesto bilo prikladno i prihvatljivo za bolje načine lova. To bi mjesto bilo prikladno, da se upotrebe oni načini, koji se vrše u našim uvalama. Ovi, pa i ne bili usavršeni, uvijek su korisniji, jer obiluju proizvodom, pa i bio to lov sa svake strane i na svaki način loše obavljen.

Bokanjačko blato,[19] što je nastalo od prigodnih voda između Nina i Zadra, pa i bilo nestalno u svom vodostaju, ipak pruža količine jegulja,[20] koje nijesu baš za podcjenjivanje. A ove bi se mogle konzervirati ili u soli ili u rasolu.[21]

Lako može pružiti državnoj trgovini obilniju lovinu i živi proizvod ove vrste prostrano Vransko jezero. U nj utječu razni nepresušivi potoci. Proteže se u duljinu dobrih deset milja uz primorska sela Pakoštane i Pirovac, a širine je nejednake. Od mora ga dijeli tijesna prevlaka mramorne geološke sastavine, u kojoj se pokušalo prokopati kanal, koji još nije dovršen. Bolje niveliranje je naime pokazalo, premda kasno, da se ne može inače postići priželjkivani uspjeh otjecanja vode. Osim nekoliko dobrih vrsta riba za dnevnu porabu u ovom se jezeru razmnožavaju preko svakog ugodnog očekivanja[22] jegulje,[23] koje nerijetko instinktivno zajedno s vodama putuju podzemnim putovima, ako ih plima ne zadrži, k moru, te ih stanovnici one obale bez ikakva truda love. Pravu sliku o bogatstvu i množini riba uopće, a osobito ove vrste, dat će dva najobičnija načina lova riba, kako ga vrše u ovom jezeru stanovnici njegove okoline. Dva čovjeka zagaze u vodu do koljena i drže svaki svoj kraj konopa, koji je uronjen u vodu. Pomnjivo paze, gdje će ugledati veći broj jegulja kako gmižu. A kad ih opaze, udaraju po njima konopom tako, da ih ubiju lijepi broj svakim udarcem. One jegulje, koje su dobro pogođene, ostaju mrtve i odmah isplivaju na površinu te ih oni žurno kupe. I to je nezdrava hrana ribarskih obitelji. Nije ništa manje jednostavan način, kako oni seljaci love manje ribe. Vranski seljak, ili onaj iz obližnjih primorskih naselja, gazi po pličini košaricom, sitom ili sličnim kakvim oruđem u ruci te skupi toliku količinu male ribe, kako se to običava samo u najtjesnijim i najboljim ribljim gojilištima. Iz ovakva surovog načina lovljenja ribe u Vranskom jezeru vrlo lako se može zaključiti, kolika bi se znatna i dragocjena količina ribe godišnje mogla izvući iz njega. Toliko više treba cijeniti lov u jezerima,

---

[19] Pisac ima ovdje »mjesto Bokanjac« (»Il luogo di Boccagnazzo«), što bi se zapravo odnosilo na selo Bokanjac. A on to nikako nije mislio reći, već je ovdje svoju pažnju usredotočio na Bokanjačko Blato. – U svom Viaggio uopće i ne spominje Bokanjačkog Blata.

[20] Pisac je ovdje upotrebio izraz »bisatti« (»... somministra però quantità non dispregiabile di bisatti ...«). – Po Boeriju (Giuseppe Boerio, Dizionario del dialetto veneziano, Venezia 1856, 81) bisatto = Muraena anguilla – što je jednako našem pojmu jegulja, na sjevernom Jadranu u primjeni je slovenska riječ »ugor«. Ali u Mlecima se već po veličini, godišnjem vremenu, položaju i t. d. jeguljama daje i posebno ime. Pod imenom *bisatto* dolazi u Mlecima bilo morska, bilo riječna jegulja, *koja ne prelazi težinu od tri libre* (»velika venecijanska libra« težila je 0,4769987 kg. [sr. Bruno Ungarov, Stare mjere u Dalmaciji, Geodetski list, Glasilo geodetskih sekcija Saveza Društava inženjera i tehničara FNRJ V/11-12, Zagreb 1951, 231]), to je bilo 1,4309 kg. – Ako prelazi tri libre, dobije ime jegulja (»anguilla«).

[21] Rasol se zove rastopina kuhinjske soli i vode u stalnom omjeru (obično se uzima, da je dovoljno, kada pliva jaje u toj rastopini!) za konserviranje nekih jestvina, osobito ribe i mesa. U Dalmaciji je više poznata i upotrebljavana riječ *salamura*.

[22] U izvoru stoji »con tutta la maggior desiderabile felicità«. – Split. rkp. ima za čitavu ovu rečenicu jednostavno »felicemente«.

[23] Ovdje u izvoru »anguille« = jegulje. – Prije je za Bokanjačko Blato bio upotrebio izraz »bisatti«. (Sr. bilješku 20).

koliko manje je podvrgnut nestalnosti i slučajnom prolazu ribe i u koliko više ovisi jedino o ljudima, te ih razumnim i ekonomičnim lovljenjem opskrbljuje ribom.[24]

U kanalima i na pličinama otoka i otočića, koji se protežu ispred Zadra i prave mali arhipelag od preko stotinu i šezdeset otoka, love se srdjele,[25] skuše[26] i gire.[27] Samo šest trata tu lovi. A bio ne znam kakav ulov, što ga ulove s godine u godinu, malo ili ništa donose u prijestolnicu, dok su nekoć običavali rasprodati ga u prijestolnici, kako mi je bilo rečeno od vjerodostojnih osoba. Ja nijesam u stanju pružiti vašim preuzvišenostima podataka o onim mjestima, jer ih nijesam osobno posjetio. A dovoljno je samo baciti jedan pogled na dobru geografsku kartu, da se upozna, kako bi tu mogao uspješno loviti veći broj trata.[28]

Malo dalje od Vranskog jezera usjekla se u gorovito kopno za dobrih pet milja pirovačka uvala. O njoj mi je uspjelo dobiti dosta točnih podataka o nekim specifičnim proizvodima ove uvale. Posjedujem podataka o ovoj uvali, koje mi je ustupio konte opat Jeronim Draganić,[29] taj zapažalački duh, koji se prije mnogo godina nastanio u selu Pirovcu. S pohvalnom ustrajnošću, koja je okrunjena uspjehom, dao se na rad oko poboljšanja poljoprivrede i obrta, koji o njoj ovisi. Usprkos njegovim pokušajima, koji su naišli na najgrublju oporbu, ribolov je još u povojima kod neukrotivog i lijenog pirovačkog stanovništva, komu dobro pristaje ime njegova sela,

---

[24] U Viaggio I, 25, 26 govori također o ribolovu u Vranskom jezeru pomoću užeta. Na str. 31. govori, da bi bilo uputno poslati iz Valli del Dogato ribare na jegulje, da pouče Pakoštance i one iz obližnjih mjesta, kako se bolje love jegulje i da bi se od Vranskog jezera moglo učiniti bogato lovište jegulja.

[25] Srdjela prava (Clupea pilchardus WALB.), riba obitelji srdjela (Clupeidae), plosnata tijela, plavih leđa, a trbuha srebrnasta, velikih ljusaka, koje se drže slabo tijela; širokih usta, malko ispružene njuške s malim, oštrim zubićima. Naraste do veličine 15 cm. Ima ih nekoliko vrsta. Najglavnija je to industrijska riba naših mora. Živi u velikim skupinama. U trgovinu dolazi ili osoljena u buradi ili preparirana u ulju. Ljetna hrana ribarskih krajeva. (Sr. N. Zingarelli, sp. dj., 1371; P. Lorini, sp. dj., 28).

[26] Skuša (Scomber scomber LIN.), riba obitelji skušača (Scombroidae), jedna je od t. zv. pučinskih ili »plovućih« riba, kako je zovu ribari, ili »selica«, jer se i ova riba seli prema godišnjim periodima. Živi u jatima. Tijelo joj je podugo, vretenasto, malko sploštено. Prva hrptena perajica je udaljena od druge, vrlo malih i rijetkih ljusaka. Po leđima je plavkasta, a po trbuhu srebrnaste boje. (Sr. N. Zingarelli, sp. dj., 1406; P. Lorini, sp. dj. 21). – Vrlo dobra hrana. U industriju dolazi manje osoljena u buradi, a više preparirana u tvornicama u limenim kutijama. – Slična joj je lokarda, na sjevernom Jadranu zvana »plavica«, tal. »lanzardo« (Scomber colias LIN.). No ova je tamnije boje po leđima i lošijega ukusa.

[27] Gira (Smaris vulgaris BP.), riba obitelji spružoustke (Pristipomatidae). Živi na algastom tlu, obično u jatima. Sivkaste je boje na leđima s tamnim prugama, a srebrnaste po želucu. Naraste do 20 cm dužine (ženka je nešto manja). (Sr. Zingarelli, sp. dj., 940; P. Lorini, sp. dj., 19). – Druga vrsta je g. oblica (Smaris alcedo RISSO). – Hrana je to malog puka. U trgovinu dolazi svježa za dnevnu porabu, a preparirana posoljena u buradi. U zadnje je vrijeme prerađuju naše tvornice u limenim kutijama.

[28] Generalni providur u Dalmaciji i Albaniji Piero Michiel (1762–1765) u svom izvještaju o ribolovu u Dalmaciji Senatu u Mlecima od 5. svibnja 1765. piše, da je u zadarskom okružju jedan otok, koji se zove Sali (t. j. današnji Dugi Otok) i da je taj imao povlasticu slobodno izvoziti ribu. Poslije da nije zbog krivične tolerancije čitavi okrug više plaćao nikakvu trošarinu na izvoz osoljene ribe. (Sr. A. Parenzo, sp. dj., 26). – U Viaggio Fortis uopće ne spominje nijednom riječju ribarstvo na zadarskom otočju. Doista je čudno, da je Fortis propustio pohoditi onako bogato ribolovno područje, koje se u njemu suvremenim aktima spominje kao »la peschiera di Zara«.

[29] Conte Jeronim Draganić-Vrančić (* 7. VI. 1738., † 12. III. 1821.), svećenik, živio povučeno baveći se filozofijom i gospodarstvom u Pirovcu. (Sr. D. K. Stošić, Galerija uglednih Šibenčana, Šibenik 1936, 25).

što u talijanskom jeziku znači Villa Triste.[30] Mogli bi ribari pirovačke uvale korisno upotrebljavati prolaze raznih vrsta riba selica[31] u svako godišnje doba, osim cipala[32] i ogača,[33] koji u velikim skupinama neprestano krstare lutajući u doba najljuće studeni, da uživaju toplinu izvora, što ključaju ispod podnožja brda i neposredno ulaze u more, prije nego dođu u dodir s hladnim zrakom. Zajedno s Pirovčanima love i stanovnici obližnjih sela štetnim mrežama, koje se u njihovu govoru zovu fružate.[34]

---

[30] Fortis upotrebljava za Pirovac stari naziv (koji se upotrebljavao sve do godine 1930.) Zlosela. – Split. rkp. ima ispod crte uz ime Zlosela, da su mu ovo ime nadjenuli Turci, jer da su za vrijeme svojih upada na ovo selo za ciparskog rata (1570–1573) i poslije za kandijskoga (1645–1669) uvijek tu zlo prošli. Ovo isto donosi F. i u svom Viaggio I, 159. – D. K. Stošić je pokazao, da je ova priča neistinita, jer da ovo selo nosi svoje ime u obliku Zlosela *još godine 1298.* (Sr. D. K. Stošić, Sela šibenskog kotara, Šibenik 1941, 143). – Sr. još Viaggio I, 15–162, gdje F. Pirovčane prikazuje u vrlo lošem svijetlu i trajnoj oporbi prema njihovim gospodarima, koji imadu u uvalama posebna prava lova riba, a da im Pirovčani čine svake smetnje i čak da im bacaju veliko kamenje u more, da im ometu lov.

[31] Među ribama se razlikuju dvije skupine. T. zv. *pelagijska* ili pučinska riba. Ribari je zovu najobičnije »plovuća riba«. Ribe ove vrste se u velikim skupinama zadržavaju i kreću, t. j. sele se (*»selice«*). Od sitnijih plavih riba pripadaju u ovu skupinu: srdjela (Clupea pilchardus), srdjelica (Clupea sprattus), skuša (Scomber scomber), brgljun (Engraulus encrasicholis), plavica ili lokarda (Scomber colias) i šnjur (Trachurus). A od krupnih plavih riba: luci (Euthynnus thunnina), tunji (Orcynus thynnus) palamide (Sarda mediterranea) i trupi (Auxis bisus). – Drugu skupinu sačinjavaju t. zv. *bentonske* ribe (pridnena riba). Ribari ju zovu *»riba od dna«*, »riba koja se obično zadržava na istom mjestu« (»neselice«). Najvažnije ove vrste su: gire (Smaris alcedo), cipli (Mugil, više vrsta), oslići (Meplucius vulgaris), bugva (Box vulgaris), jegulja (Anguilla vulgaris), trlja (Mullus dvije vrste). U ovu zadnju pripada t. zv. landovina (ili morska divljač – Squalidae, više vrsta), raže (Raja, više vrsta), golubovi (Myliobatis, dvije vrste), mačke (Scylium, dvije vrste) i druge. (Sr. N. Milić, Zaštita ribljeg bogatstva i ribarstva na Jadranu, Zagreb 1955, 11).

[32] Cipal babaš (Mugil cephalus CUV.), riba obitelji cipala (Mugilidae), živi u moru, najvoli slankaste predjele gdje izviru vrulje, a i rijeke, gdje utječu u more. Tijela je poduga, male, plosnaste glave s dvije hrptene kosti, ljuska velikih, koje lako otpadaju, a usta velikih. Veličine je do 70 cm. Na hrptu je taman, a po trbuhu srebrnaste boje. Uz ovu glavnu vrstu ima još pet vrsta cipala od 40–60 cm dužine. Meso mu je izvrsno. Malo se sprema za trgovinu. (Sr. N. Zingarelli, sp. dj., 213; P. Lorini, sp. dj., 25). – Zbog njegove male glave i malenog mozga nastala je među ribarima i poslovica »Nîma pameti kako ni ćifal«. Dok njegova hitrina i lukavost govore za protivnu tvrdnju.

[33] Agač ili lubin ili smudut (Labrax lupus CUV.), riba obitelji vučica (Percidae). Kod ribara poznata zbog svog odličnog mesa. Rado boravi po uvalama, lukama. Razmjerno malene glave, na hrptu ima dvije hrptene kosti. Naraste i do 1 m. (Sr. N. Zingarelli, sp. dj., 872; P. Lorini, sp. dj., 18).

[34] Fržata ili fružata se zove lov ribe na osnovi plašenja ribe. Slična je tramati (ili zapasu, zagojnici), samo što je zagojnica veća, lovi se naime geraricom, a gdjekad i lokardarom. Kod fružate se lovi većom trostrukom mrežom stajačicom. Mreža se baci u more okomito prema obali za dobar treći dio, a ostatak mreže se baci uporedo s obalom. Na zadnjem kraju su privezana dva do tri užeta (svako uže od 83 m). Na užetima su u razmaku od 3–4 m privezane obijeljene daščice veličine oko pola metra. Svrha je ovim daščicama, da plaše ribu. Rjeđe se mjesto daščica upletu rukoveti slame u uže. Užeta se suču usporedo obali, dok dotječu; zatim se vozi kraju. Jedan se ribar iskrca na kopno, da steže uže i ide prema kutu, gdje je utopljena mreža. Ali se može stezati i s broda. Ostala ribarska družina je u brodu i vozi, štrapa veslima, udara daskama ili pobukom po površini mora, ili baca kamenje, da prisili ribu da se slegne u kut, gdje je mreža i da se pobada u mrežu. Sada se diže iz mora mreža s ribom u njoj. Ista se operacija ponavlja na drugom mjestu. Za fružatu je

Lov prate vikom, bacanjem kamenja, udaranjem daske po površini vode, da što više uplaše ribu. Veći dio ribe, našavši kao zapreku na svom bijegu ispred sebe mrežu, preskače je kao što je po svojoj naravi preskače cipal. Seljaci ribari, gazeći usprkos studeni po vodi, ako je dno plitko, ili sa svojih lađa udaraju jakim udarcima noža ili štapa i ubijaju znatne količine riba.[35] Daleko od toga da bi ribu posolili, ili osušili, ili prodali, s dana na dan žderu[36] sami svoju lovinu, pa bila ona ne znam kako obilata. A niti obično shvaćaju, da bi promijenili koji obrok s uljem ili kruhom, što im je i jedno i drugo neophodno potrebno za život, a vrlo im često nedostaje zbog njihove glupe lijenosti. Kad nadođe sezona, nagrnu u rukave pirovačke uvale gire. Kad se posoli, ova vrsta ribe je vrlo prikladna za potrošnju malog puka. U mjesecu svibnju se love[37] žutice[38] ili kolombi iz roda raža.[39] Ali im je meso vlaknasto i stupavo. Početkom ljeta dolaze u velikim skupinama skuše i srdjele, a nastupanjem hladnoga vremena u jeseni dolaze gire u skupinama, koje su od rujna do konca ožujka prikladne za soljenje i da tako postanu jedan od vrlo prikladnih artikala za trgovinu. Gire su od ožujka pa dalje pune jajašca[40] i nijesu za soljenje, jer bi se pokvarile za vrlo kratko vrijeme. Uza sve to rijetko, veliko i trajno obilje riba Pirovčani ni ne misle, da bi ih posolili. Zadovoljni su, da žive s dana na dan i kloneći se truda i nestalnosti uspjeha puštaju, da mirno ode iz njihove uvale sva riba, koja tamo uđe. Više nego bilo koju udobnost, ili korist vole tako odlučno što manje raditi, da se hrane općenito sipama[41] i u doba najveće navale i najbolje vrste riba. Love ih tako, da pod vodu polažu brojne grane s lišćem, na koje dolaze sipe da snesu jaja te ih love u času, kada na granje obavijaju svoja jajašca. Ova vrsta dnevnoga lova traje skoro čitav mjesec travanj.[42]

---

dovoljan jedan brod i četiri do pet ljudi. (Sr. P. Lorini, sp. dj., 169, 170). – Fružatom se love zubaci (Dentex vulgaris), salpe (Box salpa), pici (Charax puntazzo), kantari (Cantarus lineatus), serzi (Sargus Rondoletii), agači (Labrax lupus CUV.), podlanice (Chrysophorus aurata LIN.) – i uopće t. zv. bolja riba. Uleti i po koja riba lokalne vrste (Sr. P. Lorini, sp. dj., 169, 170).

[35] Split. rkp. ima ovdje jasniji pasus »udaraju jakim udarcima noža ili štapa po ribi, koja bježi« (» ... menano gran colpi di coltello o di bastoni al pesce fuggito ...«).

[36] I ovo je jedan od onih oštrih piščevih izraza (»si divorano giornalmente eglino la loro preda«) na račun našeg naroda. – Sr. Viaggio II, 59 kako je prikazao »osornog« župnika u Žrnovnici kod Splita.

[37] Split. rkp. ima »prolaze« (»pasano«).

[38] Morski golub, ili žutice u Istri ima i naziv »matan« (Myliobatis aquila DUM.), talijanski colombi, riba je roda raža. Linné je zove Raia aquila. Ova vrsta nema bodljika po tijelu, a ni po repu. Upadno mu je dug rep, dvostruko veći od ostaloga trupa, a na kraju repa ima vrlo oštru draču, na koju pazi dobro iskusni ribar, da ga njome ne ubode. Meso mu se jede i svježe, a ribari tvrde, da je bolje osušeno. (Sr. G. Boerio, sp. dj., Venezia 1856, 180; P. Lorini, sp. dj., 32).

[39] Raža je bentonska ili dubinska riba (raže – rajidae), romboidna, hrskavičava, gipka tijela, kože otvrdnutih pločica, ozgo tamnosive, a ozdo bijele boje, s oduljim repom. Pripada u t. zv. morsku »divljač«. Jede se i svježa, ali više osušena na suncu. (Sr. N. Zingarelli, sp. dj., 1261).

[40] Ikra (»butarga«) se zovu jajašca nekih vrsta riba, koja se posoljena ili osušena daju u trgovinu kao poslastica. (Sr. G. Boerio, sp. dj., 94).

[41] Sipa (Sepia, više vrsta) je morski mekušac roda glavonožaca (Cephalopoda), vrećasta oblika, velike glave. Ima usta u obliku kljuna. Na glavi ima deset pipaljka, od kojih su dvije velike. Dobra je za hranu. U sebi ima kesicu s crnilom, kojim se brani u pogibelji, tako da naglo jako zacrni svoju okolinu i sebi zametne trag nenadanim bijegom. Ima veliku, široku, meku, bijelu kost. Ova se upotrebljava za svjetljanje metala, a negdje i kao sredstvo za čišćenje zuba. Pliva na skokove i natrag i naprijed. Mijenja boju po potrebi. Otuda među ribarima »mijenja boju kako i sipa«. (N. Zingarelli, sp. dj., 1435).

[42] Split. rkp. ima »skoro čitavog ožujka i travnja« (»per quasi tutto marzo e aprile«).

Mreže za tunje iz obližnjega mjesta Murtera ne zaslužuju ni da ih podastrem ekonomskim razmatranjima vaše uzvišenosti, jer su bez potrebnih osobina, a da bi se mogle očekivati od njih znatne koristi. Jedina njihova prednost sastoji se u tomu, da love tunje i zimi. A ova se okolnost ne bi smjela prezreti. Ovi glupi stvorovi, kad ih progone dupini, tako zalutaju od svojih predvodnika, da više ne znadu naći izlaza iz kanala, koji se vijuga između skupine otoka u blizini Murtera.

S obzirom na nakane tog uzvišenog magistrata, jednako je malo vrijedna pažnje i šibenska luka kao i Skradinsko jezero. Šibenska luka zapravo i počinje ovim zadnjim i u njih se slijevaju obilate vode rijeke Krke. Ne ulazi u račun ono malo barila[43] srdjelica,[44] što se ulovi u šibenskom kanalu. Veća je prednost ribe ovog kanala u njenoj vrsti, negoli u njenoj količini te više služi, da začini obroke uglednih stanovnika dvaju obližnjih gradova.[45] Među izvrsnije ribe selice Skradinskog jezera ubrajaju se lice,[46] tunji, palamide,[47] ogači, ugori,[48] trlje[49] i ona vrsta kozica dugih jedan

[43] »Barilo« se zove drveno burence s drvenim obručima za soljenje ribe. Sadrži oko 50 lit. tekućine. – U jedno barilo stane oko 50 kg svježih srdjela. Ali se ribe slegnu pod teretom, kojima se ribe pritisnu, te treba postepeno dopunjati barilo svježom ribom. Kada je barilo zrelo za prodaju, sa svim naknadnim pridodacima ribe, zatvoreno teži btto oko 56–60 kg. Gotovo barilo za trgovinu traži oko 20–22 kg soli. – Manja barilca su različite veličine. Obično su od 15 lit. sadržine, a za svaku litru sadržine trebao oko 1 kg ribe. Kada su zrela za trgovinu, teže btto oko 20 kg, t. j. 1/3 običnog barila.

[44] Srdjelica ili papalina (Clupea papalina BP.), riba obitelji srdjelke (Clupeidae) je pučinska ili »plovuća« riba, kako je zovu ribari, ili selica, jer se seli prema raznim godišnjim periodima. Boravi u jatima, a naraste 12–13, 5 cm. Slična je običnoj srdjeli, samo je znatno manja i razmjerno tanja. U industriji dobro dođe koliko osoljena u barilima, a još više prerađena pržena u ulju, ili, u zadnje doba, kuhana u vodi. (Sr. N. Zingarelli, sp. dj., 1371). Ima je dvije vrste. Obje se hvataju zimi. Veća vrsta se u nedostatku druge sirovine prerađuje u ulju. Manja vrsta, kad je tržište za potrošnju zasićeno, prerađuje se u riblje brašno: u Ižoli, Iki i Crikvenici.

[45] Misli na gradove Šibenik i Skradin, koji je u F. doba, za ona vremena, bio gradić i imao svoga biskupa.

[46] Lica ili bilizma ili bitinica (Lichia amia LIN.) je riba obitelji bitinica (Carangitae), tijela ovalnog podugog plosnatoga, sitnih, glatkih ljusaka, rijetkih drača na hrptu. Na hrptu je plavkastotamna, a naraste do 1 m. Manja je b. modrulja (L. glauca RISSO). Ova naraste do 1/2 m. (Sr. N. Zingarelli, sp. dj., 836; P. Lorini, sp. dj., 22).

[47] Palamida ili polanda (Pelamys sarda C. V.), riba obitelji skušaća (Scombroidae), slična tunju, samo manja od njega. Naraste do 1/2 m. Ima zube samo u gornjoj čeljusti. Postoje dvije vrste, Pelamys sarda C. V. i P. unicolor GNICH. – Meso nije baš cijenjeno i u industriji se prerađuje kao i tunjevo meso. (Sr. i N. Zingarelli, sp. dj., 1077; P. Lorini, sp. dj., 21).

[48] Grug, gruj, grunj, u Dalmaciji ugor (Conger vulgaris CUV.), riba obitelji jegulja (Muraenidae), tijela slična jegulji, mnogo sluzav, malene glave, šiljaste njuške s malim, oštrim zubićima. Naraste do 2 m dužine. Živi obično u dubinama. Po hrptu je tamne boje, a po trbuhu srebrnaste. Lovi se obično na parangal ili osti, rjeđe u mreže. Vrlo ukusna mesa za hranu. (Sr. i Zingarelli, sp. dj., 670; P. Lorini, sp. dj. 29).

[49] Trlja (Mulus surmuletus LIN.), riba obitelji trlja (Mulidae), tijela poduga, crvene boje, može imati po dužini sivkaste pruge (vrsta m. barbatus), ljusaka ovećih, koje se drže slabo tijela, zuba slabih, a na donjoj čeljusti dva mala, poduga brčića. Izvrsna mesa. Postoje dvije vrste: trlja batoglavica (m. barbatus LIN.) kratke glave u obliku bata i trlja prava ili dugonosica (m. surmuletus LIN.). (Sr. i N. Zingarelli, sp. dj., 1637; P. Lorini, sp. dj., 19).

pedalj,[50] koje do nas ovdje rijetko dospiju konzervirane u ulju ili sauru.[51] Od obilja[52] strgne ribe[53] što živi u Skradinskom jezeru i u slankastim kanalima, koji ga vežu sa šibenskom lukom, moglo bi se u najboljem slučaju dati u trgovinu po koje barilo ribe u hladetini[54] ili u sauru. Možda ima i jegulja u kojem od njegovih položaja, osobito ondje, gdje utječe muljava rječica Goduća. Ali se ne bih usudio ustvrditi na osnovi same vjerojatnosti, da bi se tu mogao uspješno otvoriti lov.

Uopće je dno u Skradinskom jezeru prepuno litica i osamljenih stijena. Koliko je ovakvo dno prikladno da skriva mnogo vrsta samotnih riba,[55] toliko je nepoželjno, dapače i štetno za trate, koje se lako zadiju o nj i lako se paraju.

Morinjsko jezero, koje se uvuklo za pet do šest milja među plodne zemlje Donjeg Polja Šibeniku na istok nije pak toliko nestalna proizvoda, koliko je sada sasvim nekorisno za državnu trgovinu. Vrlo bi se lako od njega moglo učiniti lijepo i bogato lovište riba. Opseg jezera mjeri tri milje. Dno mu je u većini prekrito algama i nisko je, a prema moru dublje i pjeskovito. Kanal koji ga spaja s morem nije širi od sto pedeset noga.[56] U nj se sliva nepresušiva vrulja,[57] koja obiluje slatkom vodom i pro-

---

[50] Kozica (Crangon vulgaris LIN.), morska životinja (rak) roda korepnjaka (Crustacea), komu je trbuh otraga produžen, a svršava lepezastim repom, kojim vozi. Noge su mu skupljene uz usta, da hvata njima hranu. Kao hrana je mnogo tražena. (Sr. N. Zingarelli, sp. dj., 1524; G. Boerio, sp. dj., 626; P. Lorini, sp. dj., 35). – Veća vrsta se zove vabić (Squilla mantis LIN.), talijanski cannocchia, također mnogo tražena kao hrana.

[51] Marinirati ribu ili metnuti je u saur, kako to otočani kažu, znači konzervirati je za neko vrijeme na poseban način. Pečena ili frigana riba zalije se uljem, u koje se ulije dok vrije ulje zajedno s ružmarinovim lišćem i s nešto luka, određena količina dobrog naravskog vinskog octa. Kratko vrijeme se pusti, da ulje i ocat zajedno kuhaju, a kad se dobrahno ohladi, zaliju se naslagane ribe, koje su bile posute ružmarinovim lišćem, tom rastopinom. (Sr. još i N. Zingarelli, sp. dj., 914).

[52] Split. rkp. u ovoj rečenici između nabrojenih riba spominje još i »zubaci i podlanice s krunom« (»i dentali e le orade della corona«).

[53] Upotrebljavam ovaj izraz za Fortisov »di pesci nobili«, jer ga upotrebljavaju ribari zadarske okoline i otoka. – Izraz »bijela riba« mi se ne čini prikladnim, jer je contradictio in terminis, ne odgovara imenu. Među strgnu ribu, osim t. zv. »bijele« – Fortisove »plemenite« ribe – ubraja se, na pr. i trlja, koja je izrazito crvena, kao i skrpun, skrpina, koji su crvenotamne boje, plazulje, koje su tamnoplave boje, i t. d. Ihtiološke bilješke o Skradinskom jezeru je Fortis stisnuo u Viaggio I, 154, 155, o Šibenskom kanalu I, 148–152. Tu se nalazi i odlomak iz »Pjesan u pohvalu gradu Sibeniku« od Petra Divnića (Difnico, * oko 1525, † oko 1600). Tu Divnić hvali rijeku Krku, more i ribe u njemu:

»Yezero nam blatno – sedmo lito svih stran,
Ugore tad yatno – mecchie iz sebe van.
Raçzi yosc stonoghi – Kozzice chih zovu.
Od peglia su mnoghi – i ti pri nas plovu.
Pri gradu ovomu – Zubataz krunnasti
A ne poi inomu – naydese ù çasti ...«

(O Petru Divniću sr. I. Kukuljević, Pjesnici hervatski I, Zagreb 1852, 97–102 / Stari pisci JAZiU II /; T. Maretić, Pjesme Petra Divnića u pohvalu grada Šibenika, Građa knj. 9, Zagreb 1920, 94–98; D. K. Stošić, Galerija, 23).

[54] O ribi u hladetini daje recept N. Tommaseo–Ber. Bellini (sp. dj. VI/2, Torino, bez godine, 1015): »De la gelatina di pesce. Togli buono vino con un poco d'aceto, e, sciumato che sia quando bolle, mettivi dentro il pesce«.

[55] Vidi bilješku 31

[56] T. j. 52,160550 m. Mletačka stopa je, naime, imala: 0,347737 m. (B. Ungarov, sp. dj.).

[57] Split. rkp. za zadarski »nepresušiva vrulja« (»una fontana perenne ed abbondante d'aque ...«) ima » ... fontana percisa ...«. A ovo nema smisla.

bija se kroz mali puteljak u mulju i uspješno privlači k sebi ribe. Njezin naziv Ribnik dolazi od riječi riba.[58] To je generični naziv za ribu u svim narječjima hrvatskog jezika.

To je jezero javno dobro, a lov riba je u njemu slobodan. Lovi se surovim metodama kao fružatama, tunjama, braganjama,[59] ostima, a ne rijetko i udarcima handžara,[60] a lovina je obilata. Sve to služi za porabu, ili još ispravnije rečeno za zloporabu obližnjih sela. Često ostaje obližnji grad[61] lišen ovakvih dnevnih opskrba ribom zbog pokudne lijenosti seljaka i urođene im mržnje prema građanima. Da pak građani doskoče ovim nezgodnim postupcima, neke obitelji, koje su vlasnice zemljišta uz jezero, sagradile su pregrade za domaća lovišta riba.

Smatrao sam za uputno da i narišem spomenuto Morinjsko jezero kao ono, koje mi se učinilo, da zaslužuje vrlo mnogo pažnje, kao još i takvo, koje je u stanju dati trgovini znatne količine ribe, kada bi se uvele i uzdržale mreže i ribarski alat dobrim metodama i kad bi se poduzele uspješne mjere, da ulov ne otide krišom iz države. Također sam smatrao kao uputno nacrtati i Zablaćko jezero, stari položaj solana između Šibenika i Morinja. To je jezero u vezi s morem pomoću jednog umjetno učinjenog kanalića. Ovo jezero, koje je zajedno s obližnjim zemljištima, podvrgnutim poplavi mora, davalo do početka ovog vijeka velike količine soli izvrsne kakvoće, na osobiti je način prikladno da trajno zadrži ribu. A kada su višnjom naredbom porušene solane, ono je postalo lovište prosječnog proizvoda; ali se ipak to dade popraviti. Uvjeren sam, da sam dobro postupio, što sam podastro vašim uzvišenostima ta dva nacrta.

Samo stanovnici triju sela između svih šibenskih sela i otoka bave se neprestano ribanjem. A to su Zlarin, Prvić i Žirje. Redovito izlaze u lov u određeno vrijeme sa trideset i pet do četrdeset trata, da love skuše, srdjele i gire. Stanovnici ovih triju otoka su otvrdli od truda i nepogoda vremena i stekli veliko iskustvo i o prikladnom vremenu za lov i o zgodnim predjelima, gdje se skuplja riba. Pa i bili tu ne znam kako oskudni prolazi riba, ipak hvataju toliko »miljara«[62] ribe, da je to dovoljno, da postane važnim predmetom trgovine. Ali su kobni stjecaji prilika tako otuđili od vlade srca ovih otočana, da od njihova lova niti glavni grad, a niti sama pokrajina

---

[58] » ... deriuante dalla uoce Riba, nome generico del pesce in tutti i paesi della lingua slauonica«.

[59] Braganja se zove vrsta trate, koja se poteže brodovima na jedra. Slična je koći. Ali se od nje razlikuje i veličinom i gradnjom kao i uporabom. Braganja je znatno manja od koće. Donji dio braganje ima dosta olova četverouglasta oblika udaljeno jedno od drugoga po jedan palac. Još je jedna osobina braganje, da ima na krajevima po jedan mali kogolić. Braganjom se lovi u lagunama kroz čitavu godinu, izuzev dva mjeseca najveće studeni.

Brod, kojim se poteže ova trata, zove se također braganja. Ima tri jarbola i tri jedra. Jedra se otvore po dužini broda od prove do krme, a za produžena drva na krmi i na provi se veže braganja i tako vuče po dnu. Kad nema vjetra, vuče se mreža na brod pomoću vitla. (Rkp. Riccardo de Erco, Istrumenti di pesca, list 24. – Gradski muzej u Splitu).

Vidi na str. 166 priloženi nacrt braganje po Ercu, sp. dj. list 23b.

[60] Split. rkp. ima »udarcima kuka i bodeža« (»... a colpi di anzini e pugnali ...«). – Po Boeriju (sp. dj., 33) »Anzin = strumento di ferro per attaccarvi che che sia«.

[61] T. j. Šibenik. – Uz ostale prirodoslovne bilješke o Morinjama i Zablaću u Viaggio I, sr. i ihtiološke bilješke 171–174.

[62] Talijanska riječ migliaio > miljar, a znači broj tisuću. Ova se riječ čuje još kod starih osoba i danas u ribarskoj sredini. – Mlečani nijesu mjerili srdjele po težini, već po broju glava, *na tisuće* (»migliaio«) *kao jedinicu*. Dobrih srdjela je u jednom kg oko 25 glava. Ako uzmemo poprečno, da je u jednom kg oko 30 glava srdjela (što ovisi ne samo o veličini, već i o debljini ribe, koja je obično deblja pri koncu ljeta), to onda jedan »miljar« srdjela iznosi oko 30–33 kg ribe. – Ihtiološke podatke o Zlarinu, Prviću i Žirju u Viaggio I, 166–170.

ne vuku nikakve koristi. A taj je lov ipak najznatniji od svih, koji se vrše u morima Dalmacije. Malo poslije ću razboru vaših preuzvišenosti podastrijeti i razloge.

Trogirsko primorje i otoci uzdržavaju oskudno oko pedesetak ribarskih obitelji. Nikad ne izlazi iz luka ovog predjela iz godine u godinu u lov više od četiri do pet trata. Pa ne znam kakav bio njihov lov, nije u prijestolnicu na ovamo od 15 godina stiglo od njih nijedno barilo. Preveliki je to razmak vremena, a da bi se to dalo opravdati nestašicom ribe i uza sav nazadak pojave riba u našim morima. Nije rijedak slučaj, da ulovi jedna sama trata na noć po 60, po 100 miljara srdjela ili skuša.[63] A dogodi se katkada, da jedna jedina trata potegne tri do četiri puta godišnje takvu lovinu, a niti ostalih noći mraka ne ostaju sasvim na miru.

Ipak se ne bi znatno osjetio nedostatak slane ribe, koja dolazi od trogirskih trata, kada se istodobno ne bi vrlo jako osjetno opazilo smanjenje uvoza srdjela i ostale ribe, koja se godišnje lovi u predjelima Splita,[64] Hvara[65] i Visa.[66] Nije mi poznat točan broj trata, koje love u predjelima ovih otoka, gdje mi nije bilo dano, da se dovoljno zaustavim. Ali je dovoljno provesti se noću onim morima, da se iz velikog broja ribarskih svijeća zaključi, da tu mora biti znatan i ulov ribe. Bit će vašim uzvišenostima lako provesti usporedbu između sadanjeg ulova i onog prošlih godina, te će time biti opipljivo dokazano, da je ovdje nazadak došao do skrajnosti.[67]

Na ušću male rijeke Žrnovice, koja silazi u more šest milja istočno podalje od Splita, vidio sam novi način ribolova. Svježa i vrlo bistra voda Žrnovice slijeva se u uvalu, koja je u stara vremena sačinjavala luku grčkog grada Epeciuma. Još se i danas vide ruševine tog grada. Dno je te uvale plitko, pješčano i ravno. Ljudi i dječaci obližnjih kuća iz Stobreča idu na sigurno oboružani kopljem s dugim šiljastim željezom na vrhu, na koje nabadaju veću ribu, obično ciple. Zadovoljavaju se, da ovim divljačkim načinom pribave sebi dnevni obrok i ne iskorišćuju ono obilje ribe, koja se skuplja na svježu gorsku vodu, osobito za ljetnih žega, da ju bar osole onoliko, koliko bi im bilo potrebno za zimsku ishranu. Pretjerano je siromaštvo ovog naroda, a možda otuda i njihova tupost. Teško bi se našlo u onim predjelima, koje je priroda tako bogato obdarila, tko bi bio u stanju nabaviti jednu tratu i njome loviti.[68]

---

[63] T. j. oko 20–33 kvintala ribe.

[64] Po dopisu splitskog kneza Antonija Dolfin di Vincenzo od 10. listopada 1764. generalnom providuru u Zadar bi opadao lov srdjela u Splitu zbog novo uvedenog lova koralja, a god. 1761–1763. da se posolilo 906 barila srdjela (A. Parenzo, sp. dj., 32).

[65] Knez Hvara Piero Alvise Barbaro je dao vrlo iscrpne statističke podatke o ulovu ribe u svom području za god. 1761–1764. I to za god. 1761.: srdjela 4464, 720 miljara; skuša 329 barila; šnjura (Trachurus mediterraneus LTKN.) 99 barila, a srdjelina (Clupea paplina) 48 barila. – Za god. 1762.: srdjela 6120, 232 miljara; skuša 148 barila; šnjura 272 barila i srdjelina 35 barila. – Za god. 1763.: srdjela 3437,770 miljara; skuša 273 barila; šnjura 448 barila. – Za god. 1764.: srdjela 7530,390 miljara; skuša 389 barila; šnjura 142 barila. (A. Parenzo, sp. dj., 31, 32). – Cfr. ihtiološke bilješke o Hvaru u Viaggio II, 177, 181.

[66] Za Vis piše izričito F., da nije bio ondje nego jedan jedini put s Fr. Herveyem (»io non fui che una sola volta sull'isola di Lissa in compagnia di Mylord Hervey«) (Viaggio II, 165). – O ribanju na Visu i Hvaru skupio je izvore akad. prof. G. Novak (Dokumenti za povijest ribarstva na istočnoj obali Jadranskoga mora, sv. I: Otoci Vis i Hvar, Zagreb 1952).

[67] Podatke za ulov na području Brača dao je knez Brača Francesco Maria Badoer: za god. 1761.: srdjela 95 miljara; za god. 1762. samo 77 miljara; za god. 1763. srdjela 476 miljara. Od toga da se god. 1763. prodalo za ishranu pučanstva u svježem stanju 92 miljara. (Sr. Parenzo, sp. dj., 38). – Podatke za trate na Korčuli je dao knez Alvise Balbi. Bilo je ljetnih trata 14 za srdjele, i to u vrlo lošem stanju zbog bijede njihovih vlasnika. Od godine 1757.–1763. je osoljeno na Korčuli 41384 miljara srdjela (Sr. Parenzo, sp. dj., 43, 44).

[68] O Žrnovnici sr. ihtiološke bilješke u Viaggio II, 58.

Nešto su okretniji stanovnici Omiša, na ušću znatne rijeke Cetine, jer su manje siromašni i izobraženiji. Ipak su Omišani, koji svakog časa sve jače osjećaju udarce nesreće, koja u naše dane naskače njihov kraj, skoro sasvim zanemarili lov ribe, kojim bi se koristila trgovina. Bilo bi poželjno, kad bi se našao netko, tko bi se poduzeo dobro organiziranog ribanja i u njemu ustrajao u vodama ovog ušća rijeke, gdje se lovi riba jedva kakvim drugim spravama osim ostima, povrazima i skromnim mrežicama.[69]

Dvanaest trata, koje zapošljuju oko sto pedeset ljudi, lovi svake godine u obilju skuše, srdjele, gire i ciple uz obale Makarske i Primorja, premda se i oni tuže na nestašicu ribe od mase.[70] Lov na ciple uz Primorje je bogatiji nego uz ostalo primorje Dalmacije. Ova vrsta ribe, koja mnogo voli slatku vodu, upadno se skuplja baš u ovakve predjele radi onih brojnih izvora, koji izviru ispod podnožja gora i slijevaju se u more svojom obilnom vodom izvirući usred mora. Na karti Dalmacije sam označio glavnije podmorske izvore, koji izviru iz mediteranskih izvora i rijeka, što se nenadano gube pod zemljom, kao što je na pr. onaj u Rastoku, koji sam osobno pregledao.[71]

Pošto Primorci raspolove ciple, koje pod konac listopada love na pune lađe, običavaju im najprije izvući ikru, onda ih osole u barilima. Bez ovog zahvata bi se riba pokvarila radi onih jajašca u njoj, jer ih radi otporne kožice na njima ne može dovoljno proći sol. Ikra Primorja nije obilata, ali njezinu količinu nadvisuje kakvoća. Stanovnici Makarske i Primorja su možda najbistroumniji narod u svoj Dalmaciji i po naravi su obdareni za trgovinu. Ali su nam ovi štetni, jer znaju vrlo dobro računati, te malo svojih proizvoda šalju u glavni grad.[72]

Zadnje mjesto, koje sam posjetio u Dalmaciji, a za koje sam smatrao, da je najprikladnije da dade bogata, sigurna i dalekosežna ploda, bila je rijeka Neretva i njezine krasne uvale, koje ona drži poplavljene. Bio sam tu prisutan kad su iskrcavali krcate lađe vrlo velikim jeguljama i jasno sam došao do zaključka, da, kad su mogla dva čovjeka u malo sati napuniti jeguljama jednu lađu upotrebljavajući u lovu vrlo primitivna sredstva, mogao bi znatan broj dobro poučenih ribara dati narodu ne samo potrebnih količina osoljenih i mariniranih jegulja, već i znatnih količina, da se prošire trgovinom i u inostranstvu. Lovina jegulja, koja je sada vrlo loša u onim predjelima, prelazi krijumčarenjem na obale Pulje i u Papinu državu. Ali se tu radi o tako malim količinama, da i ne treba spominjati prijevare, koje bi mogla trpjeti javna blagajna.

Zloglasan zrak i zloglasne vode u Neretvi čine, da jegulje iz onih uvala ne uživaju baš dobar glas u Dalmaciji. Ja znam iz iskustva ono, što i puk shvaća vrlo dobro, da sol ispravlja one loše strane, što dobiju one ribe. Mornari, koji su mi bili dani na raspolaganje, nijesu tu nikad htjeli jesti svježe jegulje. Ali su ih pohlepno gutali, pošto ih je prije za nekoliko dana bila prošla sol. Nesumnjiva je istina, kada bi se to htjelo, da bi uvođenje kakve kulture u uvalama Neretve mnogo popravilo kakvoću

---

[69] Ovdje auktor misli na t. zv. kućno ribarstvo, komu je svrha uloviti, čime bi se prehranila obitelj s dana u dan, a ne na obrtno ribarstvo. Tu se upotrebljavaju manje mrežice, kao obične popunice, tarantele, crbare, psarice, gavunare, sanadiže, bukvare, girare – i ovomu slično. (Sr. P. Lorini, sp. dj., 65). – Ihtiološke bilješke za Omiš, sr. Viaggio II, 98, 99.

[70] O lovu ribe u Makarskom primorju sr. dr. G. Bujas, Makarski ljetopis od god. 1773. do 1794. (Starine JAZiU knj. 47, Zagreb 1957, 292, 297, 301, 304, 313, 316, 330, 331, 335, 336, 342, 345, 354, 356, 362). – Sr. ihtiološke bilješke o Primorju u Viaggio II, 116, 125–131.

[71] O Rastoku ihtiol. bilješke sr. Viaggio II, 143, 145, 146.

[72] Ova značajna tvrdnja u izvorniku glasi: »Gli abitanti di Macarsca e del Primorje sono forse gli più svegliati popoli di tutta la Dalmazia. Questi però ci sono dannosi dacchè per sapere troppo bene far i loro conti, poco tramandano alla Dominante«. Iz nje govori svojim pravim jezikom Mlečanin kolonijalac, pa bio to i napredni Fortis.

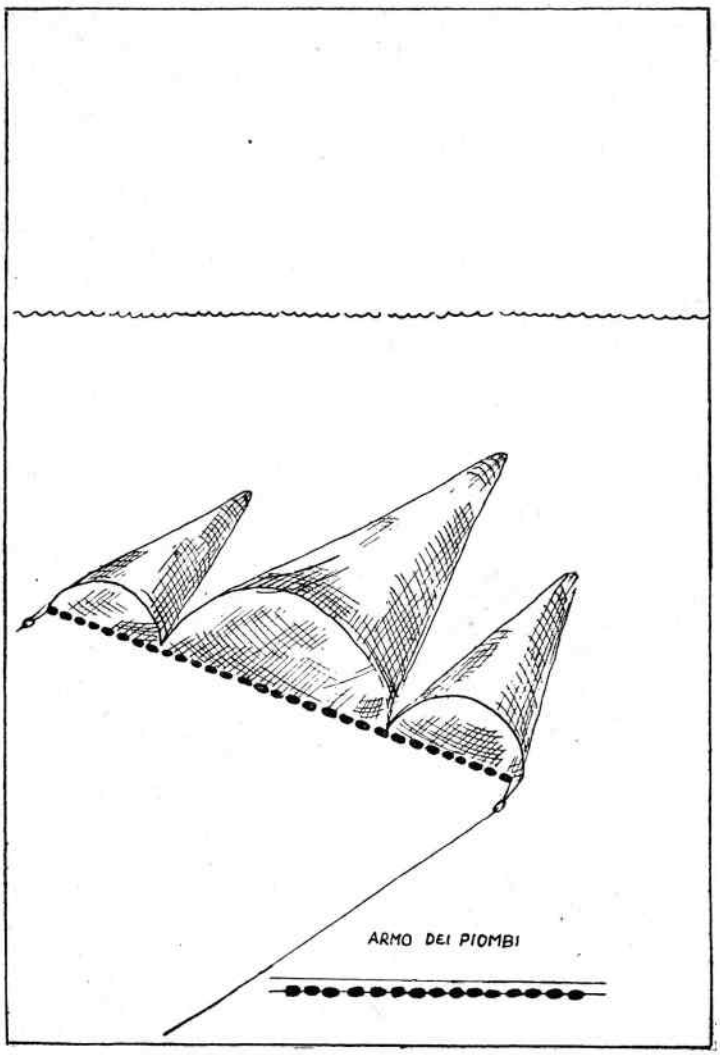
ARMO DEI PIOMBI

ribe olakšavajući pokretanje vode, koje nijesu još stajaće, već se istodobno spajaju s dvije važne rijeke i izravno s morem.

Ne bi se trebalo pretjerano bojati nezdravosti Neretve, koju je pretjerao i jedan slavan muž, čiju časnu uspomenu ja poštujem, u raspravi De morbo Nerenziano.[73] U ovoj grani ja imam nešto iskustva. Ja sam zajedno s pet mornara i jednim crtačem proboravio na rijeci Neretvi cijelu polovinu mjeseca listopada. Onih pet mornara loše zaštićenih spavahu u lađi, sada na riječnom otoku Opuzenu,[74] sada nešto više, u Metkoviću, sada na blatnoj rijeci Norinu, koje se doista i treba najviše bojati. Vratili su se kući potpuno zdravi i ostali su sa mnom do polovine prosinca, a da se nije pokazalo na njima ni najmanjeg traga ognjice. Moj crtač, sa svim tim, da je vrlo nježne naravi, uživao je savršeno zdravlje. Pa ni ja sam ne mogu kriviti podneblje Neretve, da bi mi škodilo, jer i ona mala ognjica, koja me napala nakon mog povratka ovamo i brzo je nestala upotrebom protugroznićkih lijekova, može imati i drugih uzroka. Gore spomenuti učeni pisac prijeti smrću svakomu, tko bi se usudio boraviti na Neretvi u mjesecu listopadu. Treba dakle iz toga povući zaključak i vjerovati, da se od trideset godina na ovamo popravila opasnost onog podneblja. Činjenica je naime, da ja nijesam vidio među onim pučanstvom toliko sablasti, koliko sam ih susretao u Caorle,[75] u Torcello[76] i u drugim mjestima Istre. Iz ispitivanja onih predjela, koja sam poduzeo bez predrasuda, ne proistječe, da bi bilo drugih izvora nezdravosti, doli sam narod, dosljedno napuštanje zemlje, razlijevanje vode zbog porušenh brana, stalno podizanje razine mora, koje se uvlači redovito deset milja unutar ušća kao i vjetrova za jakih bura i južina i velikih tišina.

Nijesam smatrao, da bi ova kratka disgresija bila tudja mojoj zadaći, jer joj je svrha, da pravo ocijeni pretjeranu nezdravost jednog kraja, koji bi takvim i mogao biti, a doista su ga takvim držali i ribari, premda se ne bi smio držati gorim ni od Lorea[77] ni Cavarzere[78] ni drugih sličnih obrtnih namještaja, gdje ipak žive ljudi, a napose ribari.

---

[73] To je Giuseppe Pujati (* Sacile u Friuli 1701., † 1760), profesor medicine na sveučilištu u Padovi. Njegovo djelo »Della preservazione della vita dei letterati« je već i po naslovu zanimljivo. (Sr. G. Strafforello–E. Treves, Dizionario universale di geografia, storia e biografia, compilato da ... , Milano 1878, 1748). – Za njegovu raspravu »De morbo Naroniano« kaže Fortis, da je »u stanju zastrašiti svakoga tko bi bio voljen poći onamo (t. j. u Neretvu), osobito u jeseni« i da brojne ptice močvarice, kojih ima ondje u obilju »često padaju otrovane od pogubnih isparivanja rijeke« (Viaggio II, 157, 158: » ... atto a spaventare qualunque avesse voglia di colà portarsi spezialmente in Autunno ... : Il Pujati assicura che gli uccelli palustri, de quali v'è un' immensa abbondanza, cadono sovente avvelenati dalle micidiali esalazioni ...«). Po Pujatiju su jesenje groznice kao »neka vrst kuge, koje se je vrlo teško osloboditi« (»... come una spezie di peste, da cui è difficillissimo il liberarsi«) (sp. dj., II, 158).

[74] Ihtiološke bilješke o Opuzenu sr. Viaggio II, 155–157.

[75] Caorle je ribarsko selo u Italiji, pokrajina Venezia, kotar Potrogruaro, s nešto preko 1000 stanovnika. Sagrađeno je na nezdravom predjelu laguna, gdje utječe rijeka Livenza u Jadransko more (Meyers Grosses Konversations-Lexicon III, Leipzig u. Wien 1905, 745).

[76] Torcello je otok u mletačkim lagunama 9 km NE od Mletaka, općina Burano. Sada ima oko 2000 stanovnika. Nekoć je bio znatan grad, kako svjedoče dvije velike sačuvane bazilike – kao stolna crkva Santa Maria na tri lađe iz godine 864. (Meyers, sp. dj. XIX, Leipzig u. Wien 1908, 620).

[77] Loreo je sada selo u Italiji, pokrajina Rovigo, kotar Adria (G. Strafforello–E. Treves, sp. dj., 1243).

[78] Cavarzere je selo u Italiji, pokrajina Venezia, kotar Chioggia, sa obje strane rijeke Adige, u muljavu predjelu. Ima danas oko 5000 stanovnika (Meyers, sp. dj., III, 822).

Ovoliko sam mogao osobno opaziti s obzirom na prikladna mjesta za lov riba i na načine, kako se on obavlja, prolazeći one tri stotine milja obale Dalmacije očima čovjeka prirodnih nauka. Smatram, da sam daleko od uvjerenja, da bih iscrpao predmet. A i ne bih se usudio podastrijeti ova svoja zapažanja očima vaše uzvišenosti nego tek kao neki pokušaj korisnih vijesti, a te bi mogle skupiti osobe, koje se bave isključivo ovim predmetom.

(Drugi dio). Zastalno ne može biti sumnje o tome, da li je ili nije u našem moru opala količina riba selica. Opće pritužbe ribara dokazuju bar nešto. Pa i sama se po sebi nameće misao, da se istraže oni stalni uzroci, koji su tome pridonijeli i koji, stječući se konstantno s onim prigodnima, čine ozbiljnijima i pogibeljnijima one štete, koje su doista ribolovu ovi i nanijeli. Prvi razlog, koji mi se nameće, pošto sam prošao obalu Dalmacije, jesu ona ogoljena brda uz more i po otocima. Ono nepromišljeno, ono pretjerano ogoljenje, koje sve uništava i sobom donosi oskudicu drva i paše; ono ogoljenje kamenita tla, ono potpuno ogoljenje tla uopće, ona bijeda i opadanje primorskih sela, kojim se ne iscrpljuje samo njegov štetan utjecaj na površini zemlje, gdje proizvodi ipak toliko žalosnih posljedica, nego sobom donosi još i pustoš i ispod mora. Kišnica, koju više ne zadržava ni lišće, ni korijenje šumskog drveća, silazi naglo s ogoljenih proplanaka gora mutna i glibava u more te pokriva one raspadnute tvari i kukce i morsku travu, koja je omiljela hrana ribama i često nanosi kamenje na morske hridine, koje im služe za skrovišta kao i na ravnine, gdje rado nastavaju i pasu. Podvodna polja, koja nagrdi glib i zatrpa šljunak, naliče potpuno našim livadama gdje razlivena nemirna rijeka i neobuzdanost gorskog potoka učini, da se raspadne svaka stvar. Pod morem pak raspali predmeti i nanosi pijeska proizvadjaju još gore učinke. Soli, naime, kojima obiluje more, lako se spajaju sa česticama predmeta s kopna. Ove se naslažu nad morskom travom i morskom mahovinom te zajedno s njima tvore okamenjenu naslagu, koja ispočetka čini, da podmorske biljke nijesu više prikladna hrana ribi, a poslije svrše tako, da se dno okameni i postane nesposobno da hrani ribu. Isto vrijedi i za pržinu, koja za kratko vrijeme na dnu mora postaje nepretrgana i stvara naslagu ispreplетenog mramora. Nije laka stvar saznati, kako ribe razaznavaju sve ove promjene. Ali je iskustvo pokazalo, da su vrlo dobro u njih upućene i više se ne skupljaju na takvim mjestima, gdje je paša pretrpjela tako znatne promjene. Učene osobe su izvršile ovakva opažanja u uvalama šibenskih predjela. I jedni i drugi su utvrdili, da je u nekim stalnim mjestima u upravnom omjeru opadanje primorskih šuma s opadanjem prisutnosti riba selica.

I mišljenje ribarskih masa spominje drugi razlog opadanja prisutnosti riba selica. Smatram, da ne će biti nezgodno da nešto rečem i o ovomu, premda sam ja osobno daleko od toga, da bih vjerovao, da je dovoljno utvrđeno za čitavo prostranstvo našega mora. Oni tvrde, da je počelo nestajati srdjela i skuša onda, kada se uveo lov koralja.[79] Oni drže, da je riba zastrašena u našem moru upotrebom inženja.[80] Više je nego istina, kada bi taj lov vršilo više od stotinjak lađa, da bi to moglo biti u vezi s odalečenjem riba selica iz naših mora. Ali mi ne izgleda vjerojatno, da bi

---

[79] Koralja (Corallium rubrum LAM.) ima uzduž čitave obale Jadranskoga mora. Ali samo s vanjske strane krajnjih otoka, od Dugog Otoka do Mljeta, onda od Dubrovnika do Oštrog Rata. Nalazi se na podmorskim batovima na dubini od 100–200 m. Najbolji je na siki Stara šest milja izvan otoka Žirja na dubini od 160 m. (P. Lorini, sp. dj., 161).

[80] Ordinj ili inženj je sprava, kojom se love koralji. Ova je sprava napravljena od dva na križ postavljena drva (u Italiji su to dva komada gvožđa). Ispod križa visi oveći kamen od kojih 50 kg. Na stranicama t. zv. križa vise na svakoj po 1,50 m duge radase ili rijetke mreže od stupe ili rasukane konopine. Kada se nađe koraljni greben, a to znadu samo vješti koraljari, baci se u more inženj, a kada dođe na dno, vozi se naglo put grebena te se inženjem struže po grebenu, kako bi se grane koralja zadjele o stupu i slomile. Onda se inženj vuče iz mora, a koralji s njega. Vrlo je to naporan rad. (P. Lorini, sp. dj., 163).

šest ili sedam lađica, koje love koralje, bilo prouzrokovalo sve ono zlo, o komu se govori. To je moglo biti na lovištima riba otoka Žirja. Tu je pred malo godina uveden taj lov i tada su sa svih strana nagrnuli ribari da love koralje kod onog vrlo bogatog otoka, koji je tada bio otkriven i morali su izvesti vrlo veliku pomutnju u onim vodama. Na isti način i plašenje odalečuje ribu od uvala i uskih morskih zaljeva, gdje se, usprkos zakonima, lovi zagojnicama,[81] t. j. vrstom zabranjene mreže, i fržatama, koje ne bi više smjele biti dozvoljene. Ali se, naprotiv, čak i množe zbog neukosti i nerazumne pohlepe ribara.

Žalostan i doista preveć općeniti uzrok dnevnog opadanja ribarskog obrta jest i bijeda dalmatinskih otočana i primoraca, koja se svake godine to težę osjeća i zbog prekomjerne pasivne trgovine, od koje trpi ona pokrajina u ogromnim razmjerima uza sve svoje prihode, koje ona izvozi. Jedna jedina nesretna godina lošeg ulova baca skoro ribare iz stroja sposobnosti za lov, tako da iduće godine zbog izostatka jedne jedine trate stradaju mnoge obitelji i oduzima se u najmanju ruku zaposlenje trinaestorici osoba i kruh njihovim ženama i dječici. Ozlojeđeni ribari morem i lovom na ribe i slabe sreće u mrežama, više vole manje nestalne proizvode poljoprivrede. A ovaj se proces odvija utoliko radije, ukoliko su ribari ujedno još i težaci, dajući se na more samo u nadi, da poprave svoje življenje.

Posljedica stisnutih ekonomskih prilika vlasnika trata jest i nedostatak zaire i ribarskih oprema, koji prieči, da bi se katkada dobro odrazio ulov, te se nerijetko događa, da obilati ulov nadilazi i broj i sadržinu pripremljenih barila. A u tom se slučaju mora bacati u more suvišak ulovljene ribe.

Velika zapreka opremanju ribara jest također i cijena mrežama i konopima, koja je otrag malo godina pretjerano porasla. Zaslužuje dostaviti brižnom razmatranju vaše preuzvišenosti, da se ribarske mreže i užeta dovoze skoro u cjelini u ovu pokrajinu izvana, kao i to, što je još žalosnija istina, da i najveći dio manufakture i opskrbe donose u ovu pokrajinu strani brodovi. Ako se izuzmu rijetke i zaslužne zueske[82] peote,[83] nijedan drugi mletački brod ne dovozi našu robu u Dalmaciju, ostavljajući slobodnu trgovinu papinim i carevim trgovcima.[84]

Moraju se ubrojiti i vjetrovi među neredovite uzroke nedostatku lova, koji pogađaju dalmatinske ribare. Ali se ima njima podjednako djelomično zahvaliti i vanredno obilje riba selica. Vjetrovi gone razne vrste morskih meduza,[85] koje su u

---

[81] I zagojnica (ili zapas, ili tramata) se zove lov ribe na osnovi plašenja kao i fružata (vidi bilješku 34.). Samo je zagojnica veća od fružate. Upotrebljava se za zagojnicu velika mreža gerarica (gdjekad i lokardara), koja je duga oko 75–76 m, u sredini visoka 7 m, a u krajevima oko 2,50 m. U sredini mreže je t. zv. »saka« ili neka vrsta vreće od guste mreže. – Mreža se baci na ravno lovište na dužini jedne uze (83 m) od kraja. Na oba kraja mreže su užeta, u koja su upletene rukoveti slame ili vise bijele daščice, kao i kod fružate, u razmaku od svaka 3 m. Ovo se uže ne poteže, već ima svrhu da plaši ribu, koja poplašena bježi od kopna prema mreži. Za zagojnicu trebaju 2–3 broda i barem deset ljudi (P. Lorini, sp. dj., 73; 169).

[82] Od ZUÈCA = Giudecca, a to je jedan skup od 6 otočića na mletačkoj laguni i čine jedan kvart grada Mletaka. Prije je Giudecca bilo omiljelo mjesto mletačkih plemića, a sada je zabačeni dio grada s nekoliko tvornica, mjesto radnika, obrtnika i ribara (Sr. G. Strafforello–E. Treves, sp. dj., 861; Meyers, sp. dj. VII, Leipzig u. Wien 1905, 871).

[83] Peota je bila lađa, koja se upotrebljavala u Mlecima i na Jadranu za kratka putovanja, srednje veličine, na jedro i na vesla (Sr. G. Zingarelli, sp. dj., 1120).

[84] Misli na trgovce iz Papine države u Italiji, koja je imala (do 1871) znatan dio talijanske istočne obale, i na podanike Austrijske carevine iz Hrvatskog Primorja i dijela Istre.

[85] Morski klobuk (Rhizostoma pulmo LIN.), talijanski ortica, je morska životinja roda mješice (Cuidaria), bez kralježnice, oblika gljive, a pliva po morskoj površini. Hrana je to obilata ribama, osobito srdjelama i skušama, dok su mlađe (N. Zingarelli, sp. dj., 933, 213).

Dalmaciji poznate pod imenom klobuci, dok one plivaju površinom mora i najavljuju obilje skuša i srdjela. Ove ih ribe naime prate i pohlepno se njima hrane. Postojano duvanje nekog vjetra može učiniti, da za nekoliko dana skrene tijek ribama selicama. Još znadu često nanijeti štetu i dupini, sabljani[86] i ostale slične proždrljive ribe, pred kojima bježi u strahu veći dio slabije ribe i raspršava se. Nijesam sklon vjerovati, da nije bez ikakvog utjecaja – a to je možda više nego slučajno – na prolaz riba u Jadranu također i ribanje, koje se vrši načinom dosta poznatim u Sredozemlju, a osobito na obalama Francuske. A možda ovom načinu, koji se razmnožio i usavršio otrag malo godina, imamo djelomično pripisati opadanje ovog obrta i njegova proizvoda kod nas.

Uza sve ove spomenute razloge propadanju ribolova u Dalmaciji, ono bi ipak bilo u stanju dovoljno opskrbiti glavni grad i Terra Fermu, kad ne bi sav proizvod krijumčarski odlazio van i razlivao se po stranim državama. Na osnovi informacija, koje sam marljivo skupio iz samih tih zemalja, uvjeren sam, da sam u stanju osvjedočiti vaše preuzvišenosti, da rijetko i deseti dio tog ulova dolazi na mletačku obalu. Kad sam se dao na ispitivanje razloga i načina tog otuđivanja proizvoda, došao sam do utvrđenja, da je tom općenitom nepokoravanju višnjim naredbama uzrok općenito siromaštvo vlasnika trata, komu se pridružio mnogostruki teret nameta, lakoća krijumčarenja i unosna cijena, koju odmah dobivaju od svog ulova, kad ga prodadu u inostranstvo. Stalna je pojava (koja dopušta u najmanju ruku kao izuzetak tri do četiri zakupca), ako vlasnici trata nemaju dovoljno suda, da spreme ulovljenu ribu prvih noći mraka, oni ne mogu uzeti na se iduće znatne troškove oko ribe. Njihova nesposobnost raste iz godine u godinu u upravnom omjeru, kako stalno raste općenito osiromašenje Dalmacije. Trgovci iz Papine države i Pulje, koji vrlo dobro poznaju stanje onog naroda, dođu u zgodno vrijeme i usidre se u uvalama i mrtvim lukama,[87] da krijumčareći krcaju na brodove ribu. Nerijetko donose oni sobom i znatne količine soli te zamjenom robe olakšavaju pogodbe. Bilo bi vrlo teško, a možda i nemoguće, silom spriječiti ovu rastuću tajnu trgovinu, jer su bezbrojni zgodni položaji, koji joj pogoduju, a glas je sadanje nevolje jači i rječitije govori nego onaj daleka straha.

Bliža zgodna prilika, da se uz vrlo visoku cijenu proda riba, koja je tek ulovljena, i da se novac primi u gotovu, goni na kršenje zakona, koje je donijela potreba.[88] Ribare mami, da ustraju u nedozvoljenoj praksi preveć privlačiva korist od krijumčarenja i mala vjerojatnost kazne, koja je preveć daleko. A možda im i pokoja privatnička korist olakšava način, da nastave taj posao uz sigurnu nekažnjivost. Uz nepokornost zakonima se prodaju godinu za godinom srdjele Ankonjanima i drugim strancima po cijeni od jednog dukata po miljaru, a skuše katkada po četrnaest libara. A jedan ankonski trgovac običava godišnje uložiti tri tisuće cekina, pa i više, za same ribe šibenskog kraja. Bez sumnje mnogostruki tereti pod raznim vidicima dažbina, novi porez i tridesetina, koji dolaze do dvadeset i jedan po sto, kao i nameti, koji se traže za izvoz ribe, pa i one za Mletke, zajedno s uvoznom carinom, koju moraju plaćati Dalmatinci, kad prispiju u glavni grad – sve su ovo uzroci, da se oni otuđuju, da ne prijavljuju i da ne dovoze ovamo svoje proizvode. A još ih više uzrujava i udaljuje ona nesigurnost, da li će za svoju robu naći prostora, kao

---

[86] Jaglun mačokljuni ili sabljan (Xiphias gladius LIN.), talijanski pesce spada, jest riba obitelji sabljanki (Xiphiidae), veličine do 4 m. Tipičan je njegov kljun u obliku noža, otkuda mu i ime. (Sr. P. Lorini, sp. dj., 22; Boerio, sp. dj., 680).

[87] Mrtva luka se zove u pomorskom rječniku ona luka, u koju ne smiju pristajati ni linijski ni teretni brodovi bez prethodne dozvole lučkih i carinskih vlasti ili bez prijeke potrebe. U ovom zadnjem slučaju je dužan kapetan odnosnog broda to svoje pristajanje u mrtvoj luci što prije javiti najbližoj vlasti i opravdati taj svoj pristup obali na takvom mjestu.

[88] Dovde ide uporedo i splitski i zadarski rukopis. *Što dolazi dalje, nedostaje u split. rkp.*

i samovolja ceha salumijera,[89] o čijoj su volji na silu ovisni. Iza velikih troškova oko trate, oko soljenja, oko prijenosa i prijevoza ribe, iza mnogostrukih nameta nalazi se dalmatinski trgovac mnogo dana izmoren u luci ovog grada, trateći svoje dragocjeno vrijeme uz uvijek nove troškove, te mu napokon pođe za rukom da nekako sklopi nekakav ugovor o prodaji, da ne bi polagano i dalje tratio tu svoj novac. Ali s ovim on nije još zaštićen od novih i jakih gubitaka. Ceh salumijera običava, a ne znam, da li je to od zakona odobreno ili samo tolerirano, jednom šipkom probadati svako barilo slane ribe od vrha do dna, jer je pogodba sklopljena toliko i toliko po miljaru. Koliko će se pak procijeniti tara barila, ovisi o nosu i uviđavnosti procjenitelja, tog neopozivog izabranog stručnjaka za ovaj posao, te bijedni trgovac, pošto je povonjao šipku, čuje, da je u ovom barilu dvije stotine, a u onom pet stotina pokvarenih srdjela. Događa se vrlo često, da ovakvo obaranje pojede i jedan dio glavnice i da za uvijek udalji od ove skele trgovce, kojima je ona nanijela osjetljive štete. Isto se događa i sa skušama, ciplima i girama, ako se kakva znatnija količina doveze u prijestolnicu. Ali ova vrsta robe skoro se i ne vidi ovdje, premda se godišnji proizvod penje na mnogo stotina barila.

Svim ovim uzrocima rasipnosti se pridružuje i posljedica, koju uzrokuje sve veći uvoz slane ribe iz inostranstva. A ovaj dovoz raste u omjeru s nedostatkom domaće robe te otvara put samom nedostatku tako, da se ova vrsta tuđe ribe obilato širi i po samoj Dalmaciji, gdje zbog pretjerana nereda katkada čak nedostaje baš i ribe. Ipak svi znakovi govore, da bi osoljene, nadimljene i na koji drugi način preparirane skuše za uporabu seljaka potpuno uspješno zamijenile prekomjerne količine nezdravih i gnjilih haringa,[90] koje za skupe novce kupujemo iz inostranstva.

Tvrdo i vlaknato meso skuše, kada je pravilno osoljeno, ima tu vrlo veliku prednost, da se konservira i traje za četiri ili pet godina bez ikakva znaka raspadanja. Kada bi očinska blagost učinila, da ova roba u obilju dođe na skelu grada Mletaka, ova vrsta i zbog cijene, po koju bi se mogla rasprodati, ima sve prednosti, da joj se dade prevaga i daje nade u vrlo veliki dobitak za državu. Doista, otrag malo vremena je u državi porasla poplava ribe iz inostranstva. I baš tome se ima u velikoj mjeri pripisati nazadak naše vlastite ribe, kao i ona grdna zabluda, koja smatra, da ne bi dalmatinska riba bila prikladna za ishranjivanje i siromašnih slojeva i građanstva, već one smrdljive haringe, koje su postale vrlo raširenim artiklom prve nužde za mali puk pred malo više od trideset godina.

Između uzroka propadanju ribolova, koje je moja odanost navela zdravom rasuđivanju uzvišenog delegiranog magistrata, ima nekih, kojima je nemoguće suprotstaviti časoviti lijek, a drugi su pak takvi, da je to nemoguće u kratkom razmaku izvesti i ispraviti.

U red prvih se moraju postaviti one pretjerane već gotove golijeti. Doista se ovim štetnim posljedicama može stati na put vrhovnom vlašću. Ali se time ne mogu naknaditi i štete. Bila bi potrebna koliko od strane poboljšanja lova riba, toliko i s gledišta predusretanja nestašice drva i paše, da se izda prikladna odluka, koja bi uspješno zabranila ništa manje ugare, koliko i nerazložito vađenje stabala uz brdovitu obalu i na strmenitim obroncima otoka uz more. Očinska pak pažnja, kad bi to državna vlast htjela, proizvela bi znatnu naknadu štete, koja je nažalost postala nenaknadivom i za jedan ljudski vijek, kad bi se reformirali surovi načini lova, koje upotrebljavaju ribari po Dalmaciji, i kad bi se po uzoru naprednijih naroda uveli među njih novi načini, koji su prikladni za razne položaje i za razna dna ribolova, koji love na debelom moru i uz obalu. Bili bi bez koristi razasuti u ovoj pokrajini oni sitni detalji raznih priprema za lov, koji su uobičajeni kod stranaca

[89] Salumieri su se zvali povlašteni trgovci, koji su trgovali osoljenim prehrambenim artiklima, kao ribom, mesom i povrćem. Bili su udruženi u posebni ceh (Sr. G. Boerio, sp. dj., 596).

[90] U izvorniku je »cospetòn«. – Po Boeriju je to morska riba, koja dolazi u trgovini osoljena u buradi poput srdjele »ed e precisamente l' Aringa senza uova e senza latte conciata in salamoia« (Dizionario del dialetto veneto, *Venezia 1829*, 159). – A njemu je aringa = Clupea Haringus LIN. (sp. dj., Venezia 1856, 566).

– što ostaje tajnom za Dalmatince – kao što bi im bile prikladne upute, koje su u vezi sa lovištima riba njihove vlastite zemlje, ili su u vezi s godišnjim vremenom, koje je prikladno za lov ili sa soljenjem, kuhanjem i nadimljavanjem svake vrste.

Osnivanjem tvornice mreža u najprikladnijim mjestima i na najzgodniji način, boljom raspodjelom skladišta soli kao i količinom soli, o kojoj se mora voditi računa, a na koncu i sniženjem tereta i sigurnošću, da će se rasprodati po cijeni kako je plaćaju Jakinci i Puljani, koju će trgovcima ribom omogućiti domoljubna nastojanja vaše uzvišenosti – postići će se ujedno i sreća onog siromašnog pučanstva i obogaćenje ove vrste državne trgovine, koja će iz pasivne postati aktivnom.

Hvala i t. d.

SUMMARY

FISHING AND THE FISHING TRADE IN DALMATIA IN THE SECOND HALF OF THE 18TH CENTURY, AS VIEWED BY A WESTERN NATURALIST

The wave of enlightenment that swept over Europe in the 18th century with its revived interest for the natural sciences and economic problems was likewise reflected in the revival of the fishing trade in Dalmatia. Up to that time the fisheries had been based on traditional methods. Bad legislature, monopolies in the sale of fish, troubles to which merchants were exposed – all these resulted in smuggling activities throughout the eastern coast of the Adriatic, so that large quantities of fresh and salted fish were sold outside the borders of the Republic.

All efforts on the part of the Republic to remedy this unhealthy state of things were unsuccessful, so that the Republic satisfied the requirements of its capital by procuring fish from Holland. Such supplies, however, inevitably arrived in bad condition. All this prompted the government in the lagoons to inquire into the state of the fisheries and the fishing industry on the eastern coast of the Adriatic – an activity that was protracted over a span of twenty years (1764–1784). Magistrates entrusted from time to time with this duty were eventually superseded by a Special delegation appointed by the Senate on the 13th of April, 1773, for a period of three years.

The Special delegation applied to the Italian naturalist Alberto Fortis (born 1741, died 1803), who was well-known by his scientific travels along the eastern coast of the Adriatic. For this delegation Fortis elaborated in March/May 1773 a report on the fisheries and the fishing trade in Dalmatia, as found by him in that province in the course of his travels. This same report, as yet unpublished, is being brought to light by the author on the ground of a copy from the end of the 18th century, now being kept in the Zadar State Archives. Besides this, the author is acquainted with another copy dating from the end of the first

half of the 19th century, which is now kept among the manuscripts on the fisheries de Erca in the Communal Library of Split. The latter copy, however, is deficient. A third copy of the mentioned report would be the one that was used in Venice by Parenzo as far back as 1894 (Un'inchiesta sulla pesca in Istria e Dalmazia, Venezia 1894).

In view of the fact that the Zadar copy is erroneously dated with the year 1774, and that the Split copy is dated with the year 1773, the author deals with the problem of Fortis' travels in Dalmatia up to the year 1774, the year that witnessed publication of his famed »Viaggio in Dalmazia« (two volumes, Venice 1774). The author establishes as follows: 1) Fortis paid a visit to Cres and Osor in May 1770; the fruit of this travel was his work entitled »Saggio d'osservazioni sopra le isole di Cherso ed Ossero« (Venice 1771); 2) Fortis' second travel through Dalmatia was undertaken in the latter half of 1770, in the company of Fr. Hervey; 3) In the summer of 1772, Fortis again travelled in Dalmatia, this time in the company of a special drawer; 4) In the summer of 1773, Fortis betook himself to Dalmatia by order of the Venetian Senate, the fruit of this travel being another report on the fisheries and the fishing trade in Dalmatia – a report submitted to the Senate, but which as yet is unknown and represents the final result of his travels in Dalmatia.

At the end of the paper the author presents Fortis' report in Croatian translation, which is provided with all necessary explanations. The differences between the Zadar and the Split copy are likewise presented.

The report itself is very interesting, for it deals with the fisheries and the fishing industry in Dalmatia, pointing everywhere to failures and mistakes, presenting very plastically the state of the fisheries in that province, suggesting measures to be taken in order to raise this branch of economy to the level it once occupied, and enumerating the benefits the State's Treasury would have from such undertaking.